

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Bulharsko optikou francouzské publicistiky

1878-1916

Bakalářská práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Milena Alexandrova Rangelova**
Osobní číslo: **H20105**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny**
Téma práce: **Bulharské království optikou francouzské publicistiky 1878 (resp. 1876)-1915. Od obnovení státu do začátku první světové války.**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Cílem bakalářské práce bude zmapovat proměny obrazu Bulharska ve francouzských encyklopediích a ve výběru francouzské dobové publicistiky. Autorka se metodou sondy zaměří na proměny tohoto obrazu od projevů sympatií se slovanským obyvatelstvem bojujícím proti Turkům, přes balkánské války až ke vstupu Bulharska do první světové války na straně ústředních mocností. Primárně půjde o obraz bulharského obyvatelstva a jeho kultury, lidové i umělé; politické události budou tvořit pouze kontext tohoto primárně kvantitativního výzkumu.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Prameny:

La grande encyclopédie. Éd. complète. Paris: Larousse, 1971-1978. 21 sv. Reprint původního vydání.

Hesla Turquie, Bulgarie, Slaves, Balkans

BERTHELOT, Marcellin, ed., DREYFUS, Camille, ed. a BERTHELOT, André, ed. *La grande encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts.* Paris: H. Lamirault et Cie, [1885-

1902]. 31 sv. MOURRE, Michel. *Dictionnaire encyclopédique d'histoire*. Nouvelle éd. Paris: Bordas, 1986. 8 sv. ISBN 2-04-015385-3.

Le Monde slave: revue mensuelle. Paris: Imprimerie slave, 1917-1938. ISSN 2019-8248. *L'illustration*. Paris: J.-J. Dubochet, 1843-1944. ISSN 0246-9251. ročníky 1876-1915.

Revue de Deux Mondes: Litterature, Histoire, Arts et Sciences. Paris: Revue des Deux Mondes. ISSN 0750-9278; 1876-1915. *a Bulgarie a l'exposition universelle internationale de 1900 a Paris: catalogue spécial du pavillon bulgare et de la section bulgare au palais des beaux-arts*. Paris: Chaix, 1900. 93, viii s.

La Bulgarie au lendemain d'une crise. Paris: [nakladatel není známý], 1895. viii, 97 stran.

DUPUY-PEYOU, Léopold. *La Bulgarie aux Bulgares: hier, aujourd'hui, demain (1895)*. Paris: A. Savrète, 1896. 381 s.

La Bulgarie contemporaine. Bruxelles: Ministère du commerce et de l'agriculture, 1905. 364, III s. LONLAY, Dick de. *En Bulgarie 1877-1878: Ploiesti – Matchine – Sistova – Tirnova – Kezanlyk: Souvenirs de Guerre et de Voyage*. Paris: E. Dentu, éditeur, 1883. 5 nečíslovaných stran, 320 stran, 10 nečíslovaných celostránkových ilustrací.

QUEILLÉ, Eumène. *En Bulgarie et en Roumélie: Mai-Juin 1884*. Paris: Alphonse Lemerre, éditeur, 1885. xiv, 386 stran.

L'instruction publique en Bulgarie. Bruxelles: R. & H. Fourez, 1905. 53 s.

HUGONNET, Leon. *La Turquie inconnu: Roumenie – Bulgarie – Macédoine – Albanie*. 10. édition. Paris: Frinzine, 1886. 306 stran.

Sekundární literatura:

Bulgarie — Wikipédia (wikipedia.org) Základní info ve francouzštině

Pavla HORSKÁ: Češi a Němci 19. století v 'Revue des deux mondes'. ČČH 95, 1997.

Georges Castellan et Marie Vrinat-Nikolov, *Histoire de la Bulgarie. Au Pays des Roses*, Brest, Armeline, 2008, 351 p. (ISBN 978-2-910878-32-0)

Vedoucí bakalářské práce: **prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.** Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2023**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2024**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.

děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2022

Prohlášení

Práci s názvem Bulharsko optikou francouzské publicistiky 1878-1916 jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnici Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 14. června 2024

Milena A. Rangelova v. r.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především své vedoucí práce, prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc., za její cenné rady a připomínky a její nekonečnou trpělivost. Komu dále patří velký dík, je Albena J. Rangelova, CSc., za jazykovou korekturu a všeobecnou podporu. V neposlední řadě děkuji i pracovníkům knihovny Bibliothèque Bordeaux za mimořádnou ochotu při zpřístupnění materiálů.

Anotace

Bakalářská práce zkoumá jaké texty se o Bulharsku ve Francii psaly od obnovení bulharského státu až po začátek první světové války a jaký vytvářely obraz této balkánské země. Hlavním cílem bylo shromáždit prameny k analýze a zhodnotit, jak se o Bulharsku psalo. Byla využita encyklopedická hesla a 10 článků z periodika *Revue des deux mondes*. Práce je rozdělena na dvě části: teoretickou, která nastíní historický kontext a vzájemné vztahy, a praktickou, která porovnává texty o Bulharsku. Zjištění ukazují, že francouzští autoři se Bulharskem zabývali a jejich názory se měnily od soucitného pohledu před rokem 1878, přes obdivný na konci 19. století, až po znepokojený při vstupu do první světové války. Práce může posloužit jako základ pro další studium francouzsko-bulharských kulturních vztahů v daném období.

Klíčová slova

Francie, Bulharsko, Balkán, Východní otázka, encyklopedie, *Revue des deux mondes*

Title

Bulgaria through the Lens of French Journalism 1878-1916

Annotation

The bachelor thesis examines what texts were written about Bulgaria in France from the restoration of the Bulgarian state to the beginning of the First World War and what image they created of this Balkan country. The main aim was to collect sources for analysis and to evaluate how Bulgaria was written about. Encyclopedic entries and 10 articles from the periodical *Revue des deux mondes* were used. The thesis is divided into two parts: a theoretical one, which outlines the historical context and interrelationships, and a practical one, which compares the texts on Bulgaria. The findings show that French authors were concerned with Bulgaria, and their views shifted from a sympathetic view before 1878, to an admiring one at the end of the nineteenth century, to a worried one at the entry into the First World War. The thesis can serve as a basis for further study of Franco-Bulgarian cultural relations in the period.

Keywords

France, Bulgaria, Balkans, Eastern question, encyclopedias, *Revue des deux mondes*

Obsah

Úvod.....	8
1 Historický kontext.....	11
1.1 Bulharsko.....	11
1.2 Francie.....	17
1.3 Francouzsko-bulharské vztahy v dosavadní historiografii.....	21
2. O Bulharsku v jednotlivých pramenech.....	26
2.1. Encyklopedická hesla.....	26
2.1.1 <i>L'Encyclopédie</i>	26
2.1.2 <i>Le Grand dictionnaire universel du XIXème siècle</i>	28
2.1.3 <i>La grande Encyclopédie</i>	30
2.2 Články v <i>Revue des Deux Mondes</i>	35
2.2.1 Od 70. let do konce 19. století.....	37
2.2.2 Počátek 20. století.....	44
2.2.3 Od vypuknutí první světové války.....	49
Závěr.....	55
Použitá literatura.....	59

Úvod

Bulharsko a Francie. Dvě země, které, byť obě evropské, jsou svými bohatými historiemi velice odlišné. Zatímco Francie byla po většinu své existence samostatnou zemí, Bulharsko prošlo dlouhým obdobím nesamostatnosti pod nadvládou Osmanské říše. V 19. století mají obě země své starosti, ať už to jsou státní převraty v případě Francie nebo budování nové státnosti v případě Bulharska. Obě země jsou ale hráči na poli evropské politiky, především v rámci tzv. Východní otázky. Francouzi jsou pak velice zajímavým případem v kontextu revolučních hnutí Evropy, jelikož o vlivu jejich revoluční tradice na ostatní evropské státy nelze pochybovat. Výjimkou jistě nebyly ani snahy balkánských národů vydobýt si na Osmanské říši nezávislost, které se mohly k Francii obracet jako k velké inspiraci. Nejen díky tomuto působení Francie na tuto oblast Evropy se nabízí blíže zkoumat kulturní vztahy a vzájemné povědomí o druhém mezi zemí galského kohouta a obnovujícím se bulharským státem.

Předkládaná práce si tedy klade za cíl prozkoumat zatím pouze jednu stranu zmiňované vzájemnosti, a sice vnímání Bulharska, respektive Bulharů francouzskými autory. Problematiku jsme časově zasadili mezi roky 1878 (respektive 1876), kdy Bulharsko získalo nezávislost na Osmanské říši, a 1914 (respektive 1916), kdy v Evropě vypukla první světová válka a pozornost většiny laické i odborné veřejnosti se pochopitelně přesouvá právě na tento konflikt. Daný časový interval není náhodný, jelikož je to období bulharské historie, ve kterém balkánská země prochází dostatečně turbulentními změnami, a můžeme pak předpokládat, že odpovídajícími změnami by mohl procházet i francouzský pohled na ni. Dále očekáváme, že zmínky o Bulharsku mohou být v dobové francouzské publicistice omezené četností, úplně ale chybět nebudou. Lze také předpokládat, že často zpracované téma bude i problematika Balkánu jako celku a jeho významu na poli mezinárodní politiky na přelomu 19. a 20. století.

Ke studiu se samozřejmě nabízí celá řada pramenů z francouzského literárního prostředí. Pro úplnější obraz veřejného mínění byly zvoleny převážně texty publicistického rázu, a to konkrétně z francouzského časopisu *Revue de deux mondes*, který vychází v Paříži od roku 1829 dodnes. Periodikum se věnuje jak francouzské kultuře a politice, tak i zahraniční, proto můžeme předpokládat, že na jeho stránkách nebudou chybět články o Bulharsku. Vzhledem k velkému množství čísel za sledované období jsme použili pro výzkum metodu sondy, s jejíž pomocí jsme vybrali reprezentativní vzorek článků, které byly ve sledovaném období o Bulharsku v časopise vydány. Následně byly tyto texty zevrubně analyzovány, jakým

způsobem reflektují francouzské povědomí o Bulharsku, a nakonec byly zhodnoceny proměny tohoto obrazu v průběhu let.

Pro úplnost ale nesmíme opomenout nesporně významný zdroj informací, oslovující široké spektrum čtenářů. Jsou to všeobecné encyklopedie. Pro náš účel jsme vybrali tři: *L'Encyclopédie* (1751-1772) z redakce Denise Diderota *Le Grand dictionnaire universel du XIXème siècle* (1866-1876) z vydavatelství Pierra Larousse a *La grande encyclopédie* (1886-1902) pod vedením Henriho Lamiraulta. V těchto encyklopedických materiálech jsme se pak zaměřili především na hesla *Bulharsko* a *Balkán*. Je sice pravda, že první dvě z daných encyklopedií vychází dříve než námi zkoumané časové období, do pramenné základny však byly i přesto zařazeny, jelikož nabízí ilustraci o něco objektivnějšího a snad i racionálnějšího pohledu na území Balkánu než publicistické články a nelze pochybovat o tom, že v nich hledal primární informace jak čtenář 19., tak i 20. století.

Pro doplnění obrazu lze dále navrhnout k analýze i samostatně stojící tituly mimo toto periodikum, konkrétně pak v 19. století velmi oblíbené cestopisy. K dispozici jich je celá řada, nejen francouzské provenience. Ku příkladu *En Bulgarie 1877-1878: Ploiesti – Matchine – Sistova – Tirnova – Kezanlyk: Souvenirs de Guerre et de Voyage* z pera Dicka De Lonlaye, dobrovolníka ruské armády. Jak je z názvu patrné, vzpomínky se týkají rusko-turecké války, jejímž výsledkem bylo mimo jiné osamostatnění Bulharska na Osmanské říši. Zmíňme ještě *En Bulgarie et en Roumélie: Mai-Juin 1884* od Eumèna Queillého či *La Turquie inconnu: Roumenie – Bulgarie – Macédoine – Albanie* od Leona Hugonneta. Problematika cestopisů však zasluhuje podrobnější samostatný výzkum ve své celistvosti, proto se tato práce soustředí pouze na encyklopedická hesla a vybrané periodikum.

Práce je strukturována do dvou kapitol. V první teoretické kapitole si v hrubých rysech připomeneme dějiny Bulharska a Francie v 19. a na začátku 20. století. Zároveň se blíže seznámíme s několika pracemi, které nám dokreslí francouzsko-bulharské vztahy v dosavadní historiografii. V druhé stěžejní kapitole se pak budeme věnovat analýze zvolených pramenů. V prvním oddílu se zaměříme na zmíněná encyklopedická hesla, ilustrující dostupné všeobecné vědomosti o regionu, a v druhém oddílu na výběr článků ze zvoleného periodika.

Podíváme-li se na dosavadní stav zpracování zvoleného tématu, nepřekvapí nás, že v české historiografii je prakticky nezpracované. Pro bližší přehled o francouzsko-bulharských vztazích se musíme zaměřit na akademické prostředí ve Francii a Bulharsku. Velmi nápomocná

byla práce Svetly Moussakovové,¹ s názvem *Miroir Identitaire: Histoire de la construction culturelle de l'Europe, transferts et politiques culturels en Bulgarie*.² Autorka se sice primárně věnuje kulturním procesům v Bulharsku v průběhu 20. století, k užítku nám však může být první kapitola nastiňující situaci po osvobození, a především pak dobře strukturovaný seznam použité literatury, který autorka dělí jak jazykově, tak i tematicky. Z citovaných titulů uvedme především titul Nikolaje Genčeva *Francija v bǎlgarskoto duhovno vǎzraždane*³ Rumena Daskalova *Meždu iztoka i zapada: bǎlgarski kulturni dilemi*⁴ od Rumena Daskalova, ve kterém autor věnuje pozornost obrazu Evropy v Bulharsku, tj. opačnému pohledu než tato práce. Za připomenutí určitě stojí i již zmiňovaná kniha Ivana Tančeva *Bǎlgarskata dǎržava i učenieto na bǎlgari v čužbina 1879-1892*⁵, ve které se můžeme dočíst, v jakých zemích, Francii nevyjímaje, Bulhaři studují v průběhu svého národního obrození, a že nejčastějším jazykem inteligence byla právě francouzština.

Obrátíme-li svou pozornost od bulharského diskurzu na texty francouzské, všimneme si, že jsou to i zde práce od autorů bulharského původu, byť jsou psány ve francouzštině, což je ostatně případ i výše zmiňované Moussakovové. Nalezneme je především v periodiku *Études Balkaniques*,⁶ které se věnuje, jak už název napovídá, balkánským tématům. Některé z nich si blíže představíme v pododdílu o francouzsko-bulharských vztazích v dosavadní historiografii.

Jak tento přehled může napovědět, existuje celá řada publikací, které se zvolenému tématu blíží, respektive se věnují tématům příbuzným. Žádný ze zmiňovaných titulů nám však zcela neobjasní, jak francouzský národ chápal a vnímal národ bulharský, což je otázka, k jejíž odpovědi by mohla přispět předkládaná práce.

¹ Jména autorů bulharského původu a názvy bulharských děl jsou transliterovány podle českých pravidel přepisu (např. Genčev). Výjimkou budou jména autorů bulharského původu, kteří píší francouzsky. U nich bude ponechána transliterace dle francouzských pravidel (např. Moussakova), aby bylo dílo dohledatelné tak, jak vyšlo.

² Svetla MOUSSAKOVA, *Le miroir identitaire: histoire de la construction culturelle de l'Europe transferts et politiques culturels en Bulgarie*, Paris 2007.

³ Nikolaj GENČEV, *Francija v bǎlgarskoto duhovno vǎzraždane*, Sofija 1979.

⁴ Rumen DASKALOV, *Meždu iztoka i zapada: bǎlgarski kulturni dilemi*, Sofija 1998.

⁵ Ivan TANČEV, *Bǎlgarskata dǎržava i učenieto na bǎlgari v čužbina 1879-1892*, Sofija 1994.

⁶ *Études Balkaniques* je časopis při Ústavu balkanistiky s centrem pro trakologii (Institut za balkanistika s centar po trakologija) Bulharské akademie věd. Vychází v Sofii a publikuje příspěvky ve francouzském, anglickém, německém, ruském a italském jazyce. Další možnosti nabízí periodikum *Cahiers balkaniques* vycházející od roku 1981 díky výzkumnému týmu Centra balkánských studií při Národním ústavu orientálních jazyků a civilizací (Centre d'Études Balkaniques de l'Institut national des langues et civilisations orientales), a dále práce a časopisy Ústavu slavistických studií (Institut d'Études slaves).

1 Historický kontext

1.1 Bulharsko

Na následujících stránkách se stručně ohlédneme za dějinami obou zemí ve zkoumaném období, abychom mohli lépe porozumět jejich vzájemným vztahům. Celkově lze konstatovat, že obě země zažily během 19. století významné změny, přičemž se Francie vyvíjela coby nezanedbatelná evropská mocnost s politickými převraty a sociálními otřesy, zatímco Bulharsko svoji státní identitu teprve formuje.

Bulharsko⁷ coby stát zaniká koncem 14. století v momentě, kdy jeho území padají pod nadvládu Osmanské říše. Samostatné Bulharsko tedy před rokem 1878 existovalo naposledy ve středověku a je tudíž jasné, že se v průběhu novověku a dlouhého 19. století nemohlo plnohodnotně vyvíjet tak, jako tomu bylo v případě Francie, a to ani na poli kulturním, ani hospodářském: zatímco politicky a ekonomicky je podřízeno Konstantinopoli, které bulharské obyvatelstvo odvádí daně, duchovně je zas podřízeno řeckému patriarchátu.

V průběhu 19. století, kdy se národní uvědomění formují napříč celou Evropou, tomu mezi Bulhary nebylo jinak. Zatímco budování vlastního státu může plnohodnotně začít až po roce 1878, proces národního obrození a uvědomění probíhá již mnohem dříve – od 2. poloviny 18. století. Tradičně se uvádí jako datum počátku obrození rok 1762, kdy Paisij Chilandarski vydává své dějiny Bulharska pod názvem *Istorija Slavjanoblgarskaja (Historie Slovanobulharská)*. Jako jisté vyvrcholení období národního obrození pak můžeme uvést datum 3. března 1878, kdy byl podepsán mír v San Stefanu, byla ukončena rusko-turecká válka a Bulharsko získalo nezávislost na Osmanské říši. Na rozdíl od národního obrození však obnova státu může z logiky věci plně začít až po tomto datu a pokračuje do konce 19. století.

Bulharské národní obrození probíhá na pozadí celé řady politických procesů a konfliktů, a to jak regionálního významu, tak i celoevropského. Jeden z nejdůležitějších takových konfliktů je Krymská válka, která probíhala v letech 1853 až 1856, a která měla na bulharské národní obrození nezanedbatelný dopad. Byl to jeden z mnoha konfliktů mezi Ruským impériem a Osmanskou říší, za kterou se postavily i Francie a Velká Británie. V bulharském kontextu tato válka poskytla inspiraci pro bulharské revolucionáře, kteří bojovali za nezávislost Bulharska na osmanské nadvládě. Rusko bylo vnímáno jako potenciální osvoboditel, což

⁷ V tomto ohlednutí jsme využili především následující syntézu: Jan RYCHLÍK a kol, *Dějiny Bulharska*, Praha 2016. Třetí doplněné a přepracované vydání, původní dvě v letech 2000 a 2002. Toto je nejnovější komplexní práce napsaná v češtině o bulharských dějinách.

vyvolalo naděje na budoucí osvobození Bulharska. Krymská válka tak přispěla k posílení národního sebevědomí a odhodlání bulharského lidu bojovat za svou svobodu a nezávislost, což začne vyvolávat „bulharskou otázku“, která je však součástí komplexnějšího fenoménu, který dnes nazýváme Velkou východní krizí. V jejím jádru leží dva oddělené problémy: boj o mocenský vliv na Středomoří a úžiny Bospor a Dardanely a utiskování „balkánských křesťanů“ Turky. Byť tato problematika pramení již v polovině 19. století, oficiálně její vypuknutí datujeme povstáním rolníků v Hercegovině roku 1875, kteří se bouřili proti čím dál většímu daňovému zatížení ze strany Osmanů. Povstání inspirovalo celou řadu dalších ojedinělých konfliktů na územích Jihoslovanů a přilákalo pozornost evropských mocností. Za vrchol východní krize pak můžeme považovat Rusko-tureckou válku z let 1877-1878, díky níž pak mimo jiné Bulharsko získává svoji samostatnost.

V šedesátých letech Osmanská říše začíná dělat kroky, aby se zařadila mezi moderní evropské státy. Dnes ale víme, že se to „nemocnému muži na Bosporu“ nepodařilo. Zásadní je sultánský výnos z roku 1856, přímo vycházející z Pařížské mírové smlouvy, která ukončila Krymskou válku. Daný výnos formálně zrovnoprávňoval muslimské a nemuslimské obyvatelstvo. Zároveň přichází celá řada správních reforem, otevření se mezinárodnímu obchodu, díky zahraničním (mimo jiné francouzským) společnostem přichází rozvoj železnic, telegrafu a otevírání nových poboček evropských bank.⁸ Tyto změny sice Osmanské říši nezaručily existenci i nadále v její tehdejší integritě, nicméně nemůžeme zanedbat jejich význam pro alespoň částečné hospodářské posunutí jejich provincií, a tedy i Bulharska, směrem na západ. Pařížský mír ale zároveň zbrzdil na několik desetiletí bulharské snahy o samostatnost, jelikož se v něm evropské mocnosti zavazovaly k respektování územní celistvosti Osmanské říše.⁹

Duchovního osamostatnění Bulhaři dosáhli osm let před osamostatněním politickým, a to v roce 1870 zvláštním výnosem sultána, který povolil zřízení samostatné bulharské pravoslavné církve. Tento krok měl zásadní význam, a to nejen symbolický, ale také faktický, neboť umožnil zakládání církevních škol, a tudíž rozšiřování bulharské osvěty.¹⁰ Srovnejme tento proces s vývojem ve Francii, kdy naopak byly 80. léta 19. století ve znamení značné sekularizace školství a vzdělanosti. Zatímco počet škol v Bulharsku rostl, univerzitní vzdělání nebylo dlouho v osmanských provinciích k dispozici, a tak i bulharští vzdělanci museli studovat v zahraničí,

⁸ RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 190.

⁹ Tamtéž, s. 190.

¹⁰ Tamtéž, s. 198.

mimo jiné i ve Francii, což jim pak umožňovalo vracet se do rodného Bulharska s podněty a myšlenkami, které dále inspirovaly bulharské národní obrození.

Počátek ozbrojených kroků ve snaze o obnovení samostatnosti státu můžeme hledat v již zmiňované Krymské válce, tedy v 50. letech 19. století, kdy se formovaly jednotky Bulharských dobrovolníků na podporu Rusům. Bulharské legie dobrovolníků se formovaly dál a roku 1862 pak v Bělehradě vznikla prozatímní bulharská vláda. V emigraci vznikají v průběhu 60. let i další organizace, jako bylo Hlavní velení legií v Bukurešti v roce 1867 nebo Tajný bulharský ústřední výboj v roce 1866.¹¹ Skupiny bulharských revolucionářů se různě scházely a rozcházely, organizace se rozpadaly a vytvářely se nové, názory se lišily svou radikálností, ale všichni měli společný cíl osvobození.¹² Všeobecně se počítalo s plánem, že boje začnou právě zahraniční legie, které pak povzbudí bulharské obyvatelstvo k ozbrojeným povstáním.

Patrně nejznámější osobností bulharského boje o nezávislost byl Vasil Levski, který svou revolucionářskou dráhu jako mnozí jiní začal vstupem do legie v Bělehradě. V 70. letech založil Vnitřní revoluční organizaci, síť revolucionářů po celém Bulharsku. Za její cíl určil získání nezávislosti všeobecnou revolucí.¹³ Ozbrojené střety mezi bulharskými povstanci a osmanskou správou pak přichází v 70. letech, konkrétně Starozagorské povstání, které vypuklo v reakci na již zmiňované povstání v Hercegovině.¹⁴ Bylo však příliš izolované na to, aby mohlo uspět a bylo tak tvrdě potlačeno. Mnohem známější je pak povstání Dubnové (Aprílové), které vypuklo v dubnu roku 1876 v obci Koprivštica. Toto povstání bylo již mnohem rozšířenější a organizovanější napříč bulharským územím, a i přesto nebylo úspěšné. Za cenu tvrdých represí a vraždění¹⁵ ze strany Osmanů si však Bulharsko dokázalo získat podporu světové veřejnosti. Například známý masakr v obci Batak vyvolal reakci celé řady evropských intelektuálů, mezi nimi i Victora Huga a Oscara Wilda či vůdce britské liberální opozice Williama Gladstona.

Ve snaze řešit otázku ochrany křesťanů na Balkáně byla v prosinci 1876 svolána konference v Konstantinopoli, které se zúčastnili Německo, Anglie, Rusko, Itálie, Rakousko-Uhersko a Francie na straně evropské, na druhé straně pak Osmanská říše. Mocnosti vznesly požadavky na Osmanskou říši, aby zajistila správní reformy na území a balkánským národům

¹¹ Tamtéž, s. 199.

¹² Tamtéž, s. 200.

¹³ Tamtéž, s. 202. Dobrou ilustrací jeho smýšlení je i telegrafický pozdrav, který Levski poslal Pařížanům po vyhlášení Komuny, která je dnes známá svým radikálně revolučním dědictvím.

¹⁴ Tamtéž, s. 205.

¹⁵ Byť nelze pochybovat, že k represím došlo a že mnoho lidských životů bylo zmařeno, v dobovém tisku se údaje o počtu obětí často lišily a byly opomíjeny oběti z řad muslimského obyvatelstva. Celkově v Evropě 19. století byl rozšířený dehonestující postoj k nekřesťanskému „necivilizovanému“ obyvatelstvu. Viz. Misha GLENNY, *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers 1804-2012*, Toronto 2012, s. 110.

autonomii v rámci říše.¹⁶ Požadavky ale přijaty nebyly, jelikož předpokládaly dozor mocností nad Tureckem, a tedy faktické omezení jeho suverenity.¹⁷ Po odmítnutí reformy Turky vypověděl ruský car Alexandr II. v dubnu 1877 Osmanské říši válku. Jejím koncem byl mír v San Stefanu 3. března 1878, který pro Bulhary dodnes symbolizuje zásadní milník v historii a jeho výročí je nejdůležitějším státním svátkem. Zároveň ale představuje iluzi Velkého Bulharska, které je jím navrženo, nikoliv však seriózně. Evropské mocnosti by nikdy nedopustily vznik tak velkého slovanského státu na Balkáně pod patronací Ruska, a nakonec byly proti i jeho sousedé, kteří se nemínili smířit s územními ztrátami. Nakonec se otázka řeší již v červnu toho roku na Berlínském kongrese, který pod vedením Bismarcka reviduje „sanstefanské“ hranice bulharského státu, který je rozdělen na Bulharské knížectví v čele s dědičným panovníkem a Východní Rumélii v čele s křesťanským guvernérem jmenovaným sultánem. Oba tyto státní útvary pak formálně nadále zůstávají být vazaly Konstantinopole.¹⁸

Není překvapivé, že ve znovuobnoveném Bulharsku měli velký vliv na procesy obnovy státu Rusové, kteří se uplatnili jak v místní samosprávě, tak v armádě či přímo v prozatímní vládě. Zásadním krokem bylo svolání ústavodárného shromáždění do města Veliko Tärnovo, z jehož zasedání v květnu 1879 vzešla tzv. Tärnovská ústava. Byť většina bulharských revolucionářů z 60. a 70. let toužila po republikánském zřízení nového státu, Tärnovská ústava ztvrdovala zřízení monarchistické, v souladu s výsledky Berlínského kongresu předchozího roku. Zároveň však byla ústavou velice progresivní, jelikož zaručovala všem mužům nad 21 let rovné volební právo, které tedy nebylo zatíženo majetkovým cenzem.¹⁹

Do čela nového Bulharského knížectví byl zvolen Alexandr Battenberg, který pak vládl jako Alexandr I. Bulharský v letech 1878-1886. Jeho volba ústavodárným shromážděním však byla pouhou formalitou.²⁰ Battenberg byl diplomaticky vybrán předem, jelikož byl spřízněn hned s několika evropskými panovnickými dvory: byl německým knížetem coby syn Alexandra Hessensko-Darmstadtského, zároveň ale i synovcem ruského cara Alexandra II. a Battenbergův bratr si zase vzal dceru královny Viktorie. Předpokládala se tak jeho neutralita. I ve Východní Rumélii byla přijata ústava, a to komisí složenou ze zástupců evropských mocností. Jednalo se o samosprávné území, ale na rozdíl od bulharského knížectví bylo nadále silně závislé na

¹⁶ RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 209.

¹⁷ Tamtéž, s. 210.

¹⁸ Tamtéž, s. 215.

¹⁹ Pro srovnání, francouzští voliči se této svobody dočkali pouze o 31 let dříve, se vznikem Druhé republiky, opět o ni přišli za Druhého císařství a teprve v roce 1871, tedy 8 let před Bulhary, jej získávají zpět. Připomeňme ale, že o volebním právu žen nemůže být v této době ještě zmínka ani v jedné ze studovaných zemí.

²⁰ RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 223.

Osmanské říši, které na daních odvádělo až 30 % svých zisků.²¹ Rozdělené tímto způsobem zůstane Bulharsko až do roku 1885, kdy po státním převratu ve Východní Rumélii dojde k jeho sjednocení. V reakci na sjednocení, které symbolizovalo částečně vymanění se Bulharska zpod ruského vlivu, odvolal car ruské důstojníky z území Bulharska zpět do Ruska. Tato absence velení pak měla vliv na bulharsko-srbskou válku, která vypukla v témže roce a byla prvním, nikoliv však posledním, zbytečným krvavým mezislovanským konfliktem v regionu. Bulharsko tuto krátkou válku vyhrálo, i přes nedostatek důstojníků, i přes početní převahu Srbů, snad i proto, že ji bulharští vojáci vnímali jako pokračování války o nezávislost.

Nově sjednocený stát prošel řadou změn. Politická nestabilita nakonec vedla roku 1886 k vynucené abdikaci knížete Alexandra I., po které následovala krátká regentská vláda premiéra Stefana Stambolova. Na knížecí stolec byl následujícího roku dosazen Ferdinand Koburský, který však nebyl schválen evropskými mocnostmi. Bulharsku vládnul jako Ferdinand I. Bulharský až do své abdikace po první světové válce. Byl také německým princem, synem Augusta Sasko-Kobursko-Gothajsko-Kohárského a po matčině straně vnukem posledního francouzského krále Ludvíka Filipa. Naopak s Ruskem pevné vazby jako jeho předchůdce Alexandr I. neměl, což ještě více narušilo rusko-bulharské vztahy.

Období 80. a 90. let je pak v Bulharsku spojováno především s režimem již zmiňovaného Stambolova. Ústava sice zrušena nebyla, fakticky ale můžeme mluvit o diktatuře jednoho muže. Jeho tvrdá ruka byla sice nekompromisní vůči opozici, znamenala však i upevnění státu a jeho hospodářský rozvoj. Vládl až do konce 90. let, kdy ho postupně nahradila osobní moc knížete Ferdinanda I.

V 80. letech 19. století probíhala velkou měrou další vlna výstavby železničních tratí, nadále se rozvíjel především textilní průmysl a reformovalo se školství: školy již byly financovány ze státní kasy, jejich počet stoupal, s ním i gramotnost bulharského obyvatelstva.²² Zároveň pak v roce 1888 byla založena Vyšší pedagogická škola, ze které se později stává univerzita Klimenta Ochridského. I přes tyto pokroky je ale bulharská společnost i nadále především agrárního charakteru. Existující průmysl i obchod se pak zabývaly především zpracováním a vývozem zemědělské produkce.²³ Specifická je pak skutečnost, že po obnovení státu v roce 1878 odcházeli ve velkém turečtí velkostatkáři a půdu skupovali sami rolníci. Absence rozvinutého průmyslu, a tedy i dělnické třídy, znamená v důsledku i absenci

²¹ Tamtéž, s. 224.

²² Tamtéž, s. 250.

²³ Tamtéž, s. 250.

dělnických voličů, kteří naopak ve Francii v tomto období mají na politické scéně zásadní význam. Zároveň můžeme říci, že kvůli velkému množství malých držitelů půdy chybí i bohatá střední třída. Toto nevyrovnané členění společnosti pak dle Rychlíka vedlo k zmiňované politické nestabilitě.²⁴ Celkově lze konstatovat, že zatímco bulharské politické spektrum se teprve formuje, ve Francii je již systém politických stran robustný, košatý a zaběhlý.

Za vlády Ferdinanda I. došlo k dalšímu zásadnímu předělu v bulharských dějinách, a sice k vyhlášení úplné nezávislosti na Turecku dne 22. září 1908. Ještě v prvním desetiletí 20. století se tak z knížete Ferdinanda stává „car všech Bulharů“. Toto provolání však bylo problematické, jelikož podobně jako sjednocení v roce 1885 bylo v rozporu s Berlínským kongresem. V důsledku pak došlo k obnovení nepokojů mezi Bulharskem a Tureckem a v říjnu roku 1912 vypuká první balkánská válka. I přes územní spory Bulharsko podepsalo dohody se Srbskem a po přidání se i Černé Hory a Řecka vzniká tak proti Turecku tzv. Balkánský svaz. Balkánské státy o rok později nakonec zvítězí nad Tureckem, které je pak nuceno potvrdit bulharské územní zisky a samostatnost. Toto vítězství však paradoxně dále povede k druhé balkánské válce v červnu roku 1913, a sice k válce bratrovražedné mezi vítězi té první. Hlavním jablkem sváru je především území Makedonie, které je nakonec rozděleno mezi tři bývalé spojence, kteří si jej nárokují: Bulharsko, Srbsko a Řecko.

Naneštěstí pro celý svět nezůstal konflikt následujícího roku 1914 jen balkánským, byť na tomto problematickém území propukl. Po atentátu na následníka rakouského trůnu, Františka Ferdinanda D'Este, v Sarajevu vyhlásilo Rakousko-Uhersko Srbsku válku. V počátcích konfliktu Bulharsko vyhlásilo neutralitu a pokoušelo se vyjednávat s oběma stranami, s Trojspolkem i s Dohodou. Jedni jej vnímali jako nástroj proti Srbům, druzí jako nástroj proti Turkům. Nakonec ale pod příslibem navrácení Makedonie za pomoc proti Srbům uzavírá Bulharsko dohodu s Německem.²⁵ Bulharsko tak v naději na znovuzískání ztraceného území vstupuje do světového konfliktu na straně ústředních mocností a stane se tak jednou z poražených zemí, se kterými se vypořádá versailleský mírový systém.

²⁴ Tamtéž, s. 229.

²⁵ Tamtéž, s. 279.

1.2 Francie

Obraťme nyní svou pozornost na Francii dlouhého 19. století.²⁶ Zatímco Bulharsko začíná, provádí a dovršuje svou přeměnu z osmanské provincie na samostatný stát, Francie je státem samostatným, národním a také silným hráčem na poli evropské politiky. Tuto samostatnost však nemůžeme interpretovat jako stabilitu, ba naopak. Dlouhé 19. století je pro Francii ve znamení celé řady turbulentních změn, vývoje jak postupného na poli ekonomiky, průmyslu či kultury, tak revolučního na poli politickém. Jsou to změny, které postupně vedou od feudálního „starého režimu“ před rokem 1789, ke společnosti občanské v první, druhé, a nakonec i třetí republice.

Po napoleonských válkách, které Francii značně oslabují, se její politické zřízení v průběhu století mění relativně často. Po dvou restauracích monarchie a Bourbonů na francouzský trůn následuje v roce 1830 červencová revoluce, která do čela staví jejich orléanskou větev a francouzským králem se stává Ludvík Filip. Obě tyto monarchie vychází ze svých vlastních ústav, chart, vydaných v letech 1814 a 1830. Byť jsou to tedy monarchistická zřízení konstitucionální, nakonec přesto selhávají.²⁷ Když se v únoru roku 1848, který je revolučním napříč Evropou, po 18 letech francouzští občané opět vzbouřili a vyhlásili v pořadí druhou republiku, vydobyli si mimo jiné všeobecné rovné volební právo pro muže, které tedy již nebylo zatíženo majetkovým cenzem. Velké socialistické a republikánské ideály však neměly dlouhého trvání. Už v prosinci roku 1848 si Francouzi volí za svého prezidenta Ludvíka Napoleona, synovce Napoleona I. Snad jako pomstu za to, že vláda druhé republiky začala přijímat opatření pravicová, tedy opačná ideálům únorové revoluce.²⁸ Od této chvíle již nechybí mnoho k dalšímu státnímu převratu, který se uskutečňuje v prosinci následujícího roku. Ludvík Napoleon plebiscitem obnovuje císařství zavedením nové ústavy a o další rok později, 2. prosince 1852 se nechává prohlásit francouzským císařem. Začíná tak období druhého císařství, které trvá přes dvacet let.

Zatímco se v první polovině 19. století francouzská agrární společnost industrializuje a díky nástupu parního stroje a zemědělské techniky se může venkovské obyvatelstvo přeměňovat na obyvatelstvo dělnické, za druhého císařství zaznamenáváme vzestup

²⁶ Co se týče francouzských dějin, je k dispozici daleko více publikací. Předkládaná práce se opírá o překladovou práci Marc FERRO – Milena LENDEROVÁ, *Dějiny Francie*, Praha 2006. Jelikož je autor místy v líčení francouzských dějin až lyrický, bude nám k ruce i syntéza českého historika: Jaroslav KUDRNA a kol., *Dějiny Francie*, Praha 1988., která byť je staršího data a je místy zatížena ideologií minulého režimu, nabízí o něco přehlednější pohled na francouzské dějiny.

²⁷ FERRO, *Dějiny Francie*, s. 202.

²⁸ Tamtéž, s. 218.

bankovníctví, kapitálu a obchodu.²⁹ Sledujeme například obchodní válčení mezi novými a starými bankovními ústavy zastoupenými bratry Pereire a rodinou Rothschild. Tyto banky měly velký zájem na dalším procesu dané doby, a sice rozšiřování železniční sítě, a to nejen ve Francii. Zájem byl i o zisky ze staveb železnic v zahraničí, především v Itálii a na Balkáně.³⁰ Je nasnadě, že Francie mohla mít na bulharském území zájmy zcela pragmatické a finanční. Dalším důležitým, snad až symbolickým prvkem doby byla Haussmanova přestavba Paříže, rozsáhlá asanace města, která měla nejen význam hygienický pro veřejné zdraví, ale i kulturní, vytvářející skutečně novou Paříž pro moderního bohatšího francouzského občana, což ale vedlo k větší společenské segregaci ve městě.³¹

Na konci 50. let Francouzi dominují Středomoří a obchodní dohoda s Velkou Británií z roku 1860 dále rozvíjí zahraniční obchod.³² Co však z první poloviny vlády Napoleona III. v kontextu předkládané práce nelze opominout, je Krymská válka z let 1853-1856, probíhající mezi Osmanskou říší a carským Ruskem. Francouzské císařství mělo na tomto konfliktu své zájmy, i když se odehrával daleko za jeho hranicemi. Ve snaze omezit expanzi Ruska směrem na Západ podpořila Francie v 50. letech Osmany. Úspěchy francouzské armády v Krymské válce měly za následek upevnění císařského režimu a postavení armády. Ve společnosti se tak paradoxně mísí obdiv nad vojenskými úspěchy se strachem z krvavých válek, který se v roce 1870 ukáže být oprávněný.

I přes kapitálové a vojenské úspěchy císařství se francouzská politická scéna v 60. letech 19. století neuklidňovala a docházelo stále více ke štěpení vlády a sjednocování opozice, především mezi republikány, kteří byli nezanedbatelnou silou. V letech 1860-1862 se postupně zvyšují pravomoci parlamentu a začíná se uvolňovat cenzura tisku, která je zcela zrušena zákonem z roku 1868.³³ Zároveň sílí francouzské dělnické hnutí, které bude mít zásadní význam pro politiku první poloviny 20. století. Kulturní a průmyslový vývoj druhé poloviny 19. století pak dobře demonstrují světové výstavy, které se ve francouzské metropoli konaly hned několikrát, a to v letech 1855, 1867, 1878, 1889 a 1900. Nejznámější z nich je pochopitelně ta z roku 1889, kdy Gustave Eiffel zkonstruoval svou dnes tak ikonickou věž.

Konec druhého císařství byl ve výsledku zapříčiněn primárně zahraniční politikou, a to drtivou porážkou Francouzů Němci v roce 1870. Bitva u Sedanu 1. září 1870, kde byl Němci

²⁹ Tamtéž, s. 223.

³⁰ KUDRNA, *Dějiny Francie*, s. 461.

³¹ FERRO, *Dějiny Francie*, s. 224.

³² KUDRNA, *Dějiny Francie*, s. 458.

³³ Tamtéž, s. 467.

zajat Napoleon III., zůstane pro Francii na dlouhá léta tragickou vzpomínkou. V návaznosti na tuto porážku vyhlásil o tři dny později, 4. září, Léon Gambetta na pařížské radnici třetí republiku. Opozice, byť politicky nesjednocená, byla semknuta pobouřením nad masakrem u Sedanu, o kterém se pařížský lid dozvěděl s třídním zpožděním. V tomto ohledu můžeme hledat paralely s Bulharskem, kdy se politicky mísilo mnoho názorů, zároveň však existovaly myšlenky, které byly jednotícím prvkem pro většinu, ať už parlamentní zásady ve Francii či osvobození se v Bulharsku. Nepokoje ve Francii však pokračovaly. Nenávist vůči Němcům při jejich obklíčení Paříže mohla být univerzální, kdežto plány na přeměnu státu už ne.

Nová povstání vypukla i v lednu následujícího roku a 28. března 1871 je vyhlášena pařížská Komuna, v protikladu k vládě Adolpha Thierse, která přesídlila do Versailles. Radikálně socialistická a revoluční Komuna, kterou obdivoval i Levski, hlásala komunální autonomii oproti centralizaci státu. a měla za cíl jednoho dne dosáhnout federace samostatných komun jednotlivých francouzských měst. Neměla však dlouhého trvání. Již v květnu tohoto roku byla vláda Komuny tvrdě potlačena během tzv. „krvavého týdne“.³⁴ Následujících několik let je ve znamení neshod ohledně dalšího postupu, kdy proti sobě stojí monarchisté a republikáni. Nakonec je v roce 1875 přijata nová ústava třetí republiky, kompromis, který zajistil republiku, ale konzervativní. Měla to být ústava dočasná, ale vydržela po celé trvání třetí republiky až do vzniku nacistického režimu ve Vichy za druhé světové války.³⁵

Po postupné porážce roku 1870 zároveň ve francouzské společnosti sílí nacionalistické emoce namířené nejen proti Němcům, ale i proti Židům. Antisemitismus se výrazně projevil v rozsáhlé kauze Dreyfusovy aféry, která začala v roce 1894 odsouzením kapitána Dreyfuse za špionážní činnost a plně vypukla roku 1898 zveřejněním otevřeného dopisu spisovatele Emila Zoly *J'accuse!* (*Žaluji!*), ve kterém autor tento proces odsoudí coby nespravedlivý. Daný text je asi nejznámější ukázkou důležitosti tisku pro formování veřejného mínění a politické scény.

Období třetí francouzské republiky je i tak často spojováno s termínem Belle époque. „Krásná éra“ let 1890-1914 se vyznačovala optimismem, mírem v regionu a hospodářskou prosperitou. Vzkvétala věda, průmyslová výroba a doprava. Rozšiřuje se strojná textilní výroba, hutnictví, zbrojní i chemický průmysl. Proces industrializace je spojen s utvářením dělnické třídy.³⁶ V Paříži vznikají obchodní domy a společnost se čím dál více posouvá k modernímu konzumnímu způsobu života. Třetí republika je také postupně čím dál více antiklerikální. Pro

³⁴ FERRO, *Dějiny Francie*, s. 229.

³⁵ KUDRNA, *Dějiny Francie*, s. 500.

³⁶ FERRO, *Dějiny Francie*, s. 201.

republikány je katolická církev spojována s monarchisty a starým režimem a „vítězství vědy“ zase vyvrací náboženská dogmata.³⁷ Oproti tomu Bulharsko teprve v tomto období získává samostatnost své církve, která má zásadní vliv na rozšiřování osvěty a vzdělání, kdežto ve Francii třetí republiky je antiklerikalismus spojen především s laicizací základního vzdělání.³⁸ I přes tyto pokroky však zůstává velice postupná a neúplná integrace žen do veřejného života. Ženy často nedosahovaly stejného vzdělání jako muži, kupříkladu na Sorbonně studovaly do roku 1914 především cizinky, nikoli samy Francouzsky,³⁹ a to nejzákladnější právo, právo volit, dostávají až po druhé světové válce v roce 1945. V této ženské otázce není francouzský vývoj nepodobný tomu bulharskému, kde Bulharky volební právo získávají také pozdě, až po komunistickém převratu v roce 1944.

Zatímco ve francouzském „šestiúhelníku“ dochází k výraznému rozkvětu umění, vědy i životního stylu, zahraniční politika je charakterizována vlnou kolonizace a neustále trvajícím záští vůči Německu kvůli drtivé porážce a zabráním Alsaska a Lotrinska. Kolonizace měla pro Francii svůj význam především pro získání jistého odbytiště nově vzkvétajícího průmyslu. Zároveň nemůžeme opomenout francouzský postoj, že jako civilizovaná země odvádí nevyspělým národům kolonizací službu.⁴⁰ Rivalita vůči Německu a touha po koloniích se pak projeví v závodu o území Afriky, který nakonec řeší kongres v Berlíně roku 1885. Vzhledem k předchozímu Berlínskému kongresu v roce 1878, který balkánskou krizi řeší v neprospěch Ruska, se Rusko podobně jako poražená Francie ocitá v diplomatické izolaci, která zas vede k postupnému sblížení obou zemí. Daná reorganizace sil a vzájemných vztahů evropských mocností vyústila ve vytvoření dvou mocenských bloků: Trojspolku v roce 1882 mezi Německem, Rakousko-Uherskem a Itálií a Trojdohody v letech 1894 až 1907 mezi Francií, Ruskem a Velkou Británií. Tyto aliance se pak nakonec střetnou v bezprecedentním konfliktu první světové války.

³⁷ Tamtéž, s. 515.

³⁸ Tamtéž, s. 525.

³⁹ KUDRNA, *Dějiny Francie*, s. 547.

⁴⁰ FERRO, *Dějiny Francie*, s. 237.

1.3 Francouzsko-bulharské vztahy v dosavadní historiografii

V úvodu předkládané práce jsme již v širších souvislostech nastínili dosavadní zpracování tématu francouzsko-bulharských vztahů v druhé polovině 19. století. Na následujících stránkách se však blíže podíváme na základní závěry, které nám výše zmiňované publikace nabízí. Jak již bylo řečeno, v českém diskurzu je téma prakticky nezpracované. Sekundární literaturu k tématu bychom očekávali jak v bulharském, tak i ve francouzském jazyce, její velká většina je však pouze v jazyce francouzském, i když řada autorů zabývajících se daným tématem ve francouzském akademickém prostředí jsou bulharského původu. I přesto je však téma zpracované spíše útržkovitě a neexistuje monografie, která by se francouzsko-bulharským vztahům věnovala v celistvosti.

Dobré zpracování tématu nabízí webová prezentace francouzského velvyslanectví v Bulharsku.⁴¹ Byť se nejedná o odbornou publikaci, text se opírá o jména významných bulharských historiků. Shrnuje dějiny francouzsko-bulharských vztahů od prvních kontaktů mezi Bulhary a Franky ve středověku, přes období osmanské nadvlády a národního obrození, až po vztahy mezi dvěma suverénními státy. Zmiňuje snahy červencové udržet v Evropě rovnováhu sil, což samozřejmě zahrnuje respektování integrity velkých říší, jako byla ta Habsburská či Osmanská, a tudíž i respektování podřízenosti národů v nich žijících, mezi nimi i Bulharů. Dále text hovoří o účasti Francie na Krymské válce na straně Osmanů opět za účelem zachování statusu quo a zamezení pronikání ruského vlivu na Balkán a do Středomoří. Až v 70. letech 19. století se v reakci na tvrdá potlačení bulharských povstání Osmanů začíná do francouzského veřejného prostoru dostávat diskurz o ochraně křesťanských národů. V kontextu těchto mezinárodních francouzských zájmů po většinu 19. století není bez zajímavosti výrok ze samého závěru této části textu, že „Francie tak znovu objevuje svou roli ochránkyně utlačovaných národů.“⁴² Vzpomeňme na národy africké či východoasijské, které v rámci kolonizace byly utlačovány právě Francií. Mohli bychom tedy text považovat za idealizující roli Francie v Evropské diplomacii, ale vzhledem k jeho zdroji, tedy diplomatické misi v Bulharsku, nás to nesmí příliš zarážet.

⁴¹ Sébastien DELMAS, *Histoire des relations franco-bulgares*. Online. In: Ambassade de France en Bulgarie. 2011. Dostupné z: <https://bg.ambafrance.org/Histoire-des-relations-bilaterales-franco-bulgares>. [cit. 22.02.2024]. Tento příspěvek byl napsán stážistou na francouzské ambasádě v Sofii za odborné pomoci profesorů Daniela Vačkova a Veseliny Vačkové, prominentních bulharských historiků. Vačkov studoval i ve Francii a věnuje se především hospodářským dějinám Bulharska, zatímco Vačkova má francouzský jazyk jako doplňující specializaci a věnuje se teorii a dějinám kultury se zaměřením na středověk.

⁴² DELMAS, *Histoire des relations franco-bulgares*, část prezentace *La Relation Franco-Bulgare sous L'occupation Ottomane*.

Velký důraz je dáván i na kulturní vztahy, konkrétně francouzskému přínosu ve vzdělávání budoucí bulharské elity. Je zmíněno, že řada Bulharů studovala vysokou školu ve Francii, ale zároveň je uvedeno, že byla také založena celá řada francouzských škol přímo na bulharském území, konkrétně uvádí až 19 nových škol založených k roku 1870. Za zmínku zde jistě stojí i role Alliance française, apolitické organizace, která měla a má za cíl šířit francouzský jazyk a kulturu za hranicemi Francie. Byla založena v roce 1883 v Paříži a do Bulharska se, podobně jako do ostatních evropských států, poprvé rozšířila až začátkem 20. století, konkrétně zahájila činnost v roce 1904 v Sofii.⁴³ Kromě kulturních vztahů připomeňme i ty hospodářské – jak bylo zmíněno v předchozím oddílu, Francie měla na rozvoji nového bulharského státu obchodní zájmy. Jako ilustraci těchto vazeb můžeme uvést i samotný fakt, že obnovené Bulharsko používalo francouzský frank,⁴⁴ a to až do vzniku jeho vlastní měny leva v roce 1880.⁴⁵

Mluvíme-li o diplomatických vztazích Francie a Bulharska, je na místě uvést i rozsáhlou publikaci v bulharštině autorky Marije Mateevové,⁴⁶ která mapuje historii bulharských diplomatických vztahů s ostatními státy světa. Vztahům s Francií je věnovaná samostatná kapitola, která přehledně shrnuje diplomatické vztahy obou zemí. Je však nutné podotknout, že se jedná skutečně striktně pouze o vztahy diplomatické, tedy o výčet jednotlivých konzulů a diplomatických delegací na pozadí stručného připomenutí chronologie dějin Francie. Ke kulturním vztahům Bulharů a Francouzů ve sledovaném období toho tedy kniha mnoho nenabídne, poslouží však jako přehledné vodítko k základním milníkům oficiálních vztahů obou zemí. Připomene nám, že diplomatické styky vznikají po osvobození Bulharska od turecké nadvlády především díky skutečnosti, že Francie je jedna z mocností, která podepisuje Berlínskou smlouvu z června roku 1878, fakticky potvrzující osvobození Bulharska a jeho obnovení v podobě dvou oddělených státních útvarů (Bulharské knížectví a Východní Rumélie), byť jsou i nadále ve vazalském vztahu k Osmanské říši. V této souvislosti pak přichází další důležitý milník v dějinách francouzsko-bulharských vztahů, a sice prohlášení úplné samostatnosti Bulharska v roce 1908. Bez zajímavosti není, že v tomto raném období existence bulharského státu neměli na rozdíl od jiných států francouzští delegáti žádné

⁴³ K problematice Francouzských aliancí více viz Stela RAYTCHEVA – Gilles ROUET, *Le partage culturel au service du développement à l'international de la „culture française“ Le cas des Instituts français et des Alliances françaises en France, en Bulgarie et aux États-Unis*. Online. In: Communication, 2016, č. 34/1. Dostupné z: <http://journals.openedition.org/communication/6659> [cit. 26.02.2024].

⁴⁴ DELMAS, *Histoire des relations franco-bulgares*, část prezentace *la relation franco-bulgare à partir de la lutte pour l'indépendance*.

⁴⁵ RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, str. 227.

⁴⁶ Marija Atanasova MATEEVA, *Istorija na diplomatičeskite otnošenija na Bălgarija*, Sofija 2005.

problémy s plněním svých služebních povinností.⁴⁷ Jistě nás nepřekvapí, že diplomatické vztahy Francie a Bulharska byly narušeny v roce 1915 kvůli probíhající první světové válce, ve které země stanuly na opačných stranách. Jejich diplomatické styky pak mohly být obnoveny až po uzavření mírové smlouvy v Neuilly v rámci versailleského systému.⁴⁸

Zajímavou studií o významu francouzského diplomatického působení na Balkáně je dále práce Ivana Rousseva *Le consul français : un intermédiaire de la modernisation occidentale dans les Balkans au XIXe siècle*⁴⁹ (*Francouzský konzul: prostředník západní modernizace na Balkáně v 19. století*). Ve své studii autor věnuje pozornost textům a zápisům konzulů ze zemí západní Evropy coby velice přínosnému prameni ke studiu modernizace balkánských zemí v 19. století. Poukazuje na fakt, že tyto dokumenty ještě balkánskou historiografií nebyly zpracovány komplexně a není na ně nahlíženo v kontextu osobností a zaměření jejich jednotlivých autorů. Roussev se ve svém článku zaměřuje na příklad aktivit tří francouzských konzulů – jsou to François Olive, Charles Champoiseau a Léandre Le Gay. Autor zdůrazňuje význam práce těchto konzulů, kteří se často chtěli vyznamenat nejen prací diplomatickou, ale i v rámci svých oborů, ve kterých pracovali před svým jmenováním, ať už to bylo v oblasti obchodu, vědy či sociální práce. Vliv Francie na kulturní a hospodářský rozvoj obnoveného Bulharska je zde tedy ilustrován na příkladech práce konkrétních osobností.

Další studie, kterou lze považovat za zásadní pro pochopení naší problematiky, je práce francouzského historika Georges Castellana, který se dlouhodobě zabýval historií střední a východní Evropy. Ve své práci *La Révolution française et son impact en Europe du Sud-Est*⁵⁰ (*Francouzská revoluce a její dopad na jihovýchodní Evropu*) se autor věnuje problémům a způsobům pronikání francouzských revolučních myšlenek na Balkán. Nesoustředuje se tedy pouze na Bulharsko, ale zato velice zdařile problematiku osvětluje. Definuje tři základní překážky pro pronikání francouzského vlivu na evropský jihovýchod. Snad nejočividnější je samotná existence Osmanské říše a jejího politického systému a kultury, založených na vojenství a islámské víře. Osmané z tohoto důvodu neprošli na rozdíl od západní Evropy myšlenkami renesance a osvícenství, které byly nepochybně zásadním předpokladem pro revoluční hnutí Francie 18. a 19. století. Další zásadní překážkou je pravoslavná církev (či církev *východní*, jak ji nazývají Francouzi) balkánských národů, která, byť křesťanská, je

⁴⁷ Tamtéž, s. 483.

⁴⁸ Tamtéž, s. 484.

⁴⁹ Ivan ROUSSEV, *Le consul français : un intermédiaire de la modernisation occidentale dans les Balkans au XIXe siècle*. In: Études Balkaniques, Sofia 2017, č. 1, s. 93-110.

⁵⁰ Georges CASTELLAN, *La Révolution française et son impact en Europe du Sud-Est*. In: Études balkaniques, Sofia 1990, č. 1, s. 16-22.

striktně oddělená od církve katolické. Patrně nejzajímavější překážkou pak byl jev, který Castellan označuje za „selský konzervatismus“,⁵¹ tedy tendenci křesťanských slovanských komunit pod osmanskou nadvládou být samostatné a uzavřené do sebe. I přes tato omezení však existovaly cesty, kterými se vliv Velké francouzské revoluce na Balkán přeci jen dostal, a to cesty obchodní. Kulturně je sice Osmanská říše od zbytku Evropy oddělena, hospodářské zájmy jsou však věc jiná. Kupci z Osmanské říše i ze Západu se potkávali v řadě obchodních center, ať už to byl přímo Konstantinopol, Alexandrie, Oděsa, Vídeň či Marseille.⁵² Je zde na místě připomenout, že Velká francouzská revoluce roku 1789 je již poměrně časově vzdálená sledovanému období této práce a Francie v 19. století zažila rovnou tři další revoluce, které jistě mohly mít na vývoj jihovýchodní Evropy také značný vliv, a to více bezprostřední, než události konce 18. století. I přesto je ale Castellanova práce směrodatná, jelikož můžeme předpokládat, že problémy výměny idejí mezi Západem a Osmanskou říší nevymizely ze dne na den a pokračovaly i v průběhu 19. století.

další v pořadí je studie *Le français en Bulgarie dans le contexte de la politique culturelle de la France aux XIXe et XXe siècles*⁵³ (Francouzština v Bulharsku v kontextu kulturní politiky Francie 19. a 20. století) Raïi Zaïmovové, bulharské profesorky zabývající se historií frankofonie na Balkáně. Článek sleduje přítomnost francouzského jazyka v Bulharsku od dob Osmanské nadvlády, přes obnovený stát, až po komunistický režim po druhé světové válce, který kulturní styky se Západem značně omezil. Zajímavé doplnění pro naši práci je zajisté upozornění, že významné diplomatické styky byly na Balkáně navázány již za dob Osmanské nadvlády. Díky obchodním zájmům byla francouzská přítomnost v Osmanské říši stálá, a to již od dob Jean-Baptiste Colberta, ministra financí Ludvíka XIV., tedy od 17. století.⁵⁴ Na Balkáně v této souvislosti existovalo i několik francouzských církevních škol, které evidentně přispívaly k rozvoji frankofonní kultury mezi vzdělanci Osmanské říše. Ačkoliv rok 1878 představuje zásadní historický předěl pro Bulhary, studie jasně ukazuje, že kontakt s francouzskou kulturou na Balkáně existoval již dříve, a to minimálně pro menší množství intelektuálů.

Poslední publikací, kterou je nutné ve výčtu dosavadního zpracování problematiky zmínit, je práce Svetly Moussakovové *Le miroir identitaire: histoire de la construction*

⁵¹ Tamtéž, s. 17. Originál: „conservatisme paysan.“

⁵² Tamtéž, s. 19.

⁵³ Raïa ZAÏMOVA, *Le français en Bulgarie dans le contexte de la politique culturelle de la France aux XIXe et XXe siècles*. In: Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde, Paris 2007, č. 38/39, s. 149-156.

⁵⁴ Tamtéž, s. 150.

*culturelle de l'Europe transferts et politiques culturels en Bulgarie*⁵⁵(*Zrcadlo identity: historie kulturní konstrukce Evropy, kulturních transferů a politiky v Bulharsku.*) Jak již bylo řečeno v úvodu, autorka se věnuje primárně kulturním procesům v Bulharsku v průběhu 20. století, a pro naše účely je tedy zásadní pouze první kapitola. Moussakova zdůrazňuje, že kromě sledované francouzské přítomnosti na Balkáně, byla v 19. století jistě nejzásadnější přítomnost ruská.⁵⁶ Diplomatické cíle Francouzů pak vysvětluje právě v antagonismu k Ruskému impériu. Zásadní tedy bylo posilování vlivu katolicismu, a naopak co největší potlačení vlivu ruského.⁵⁷ Dnes víme, že ruský vliv, kultura i politické zájmy potlačeny nebyly, naopak Rusko sehrálo zásadní roli při osvobození Bulharska a obnově jeho státu a infrastruktur. Přesto nelze popřít důležitost frankofonních kulturních transferů v Bulharsku, což dobře ilustruje i skutečnost, že francouzština byla nejpoužívanějším cizím jazykem mezi bulharskými intelektuály.⁵⁸

Z uvedeného přehledu dosavadní historiografie vyplývá, že studium francouzsko-bulharských vztahů v 19. století je zatím stále nedostatečné a fragmentární. I přesto dané studie pomohly nastínit různé roviny těchto vztahů, ať už diplomatické, kulturní či hospodářské. Je zřejmé, že kulturní transfer mezi Francií a Bulharskem hrál důležitou roli ve vzdělávání bulharské elity a ve formování bulharské identity. Nicméně je třeba brát v úvahu i vliv ostatních mocností, zejména Ruska, které sehrálo klíčovou roli v osvobození Bulharska. Lze tedy konstatovat, že francouzsko-bulharské vztahy musíme vnímat v kontextu celkové geopolitické situace Evropy 19. století.

⁵⁵ Svetla MOUSSAKOVA, *Le miroir identitaire: histoire de la construction culturelle de l'Europe transferts et politiques culturels en Bulgarie*, Paris 2007.

⁵⁶ Tamtéž, s. 15.

⁵⁷ Tamtéž, s. 17.

⁵⁸ Tamtéž, s. 35.

2. O Bulharsku v jednotlivých pramenech

2.1. Encyklopedická hesla

Po stručném ujasnění širších historických souvislostí v předcházející kapitole můžeme přejít k vlastní analýze vybraných pramenů. Než se dostaneme k publicistickým článkům, věnujme na následujících stránkách pozornost encyklopedickým heslům. Snahou všeobecných encyklopedií bylo sepsat veškeré dostupné poznání lidstva, a především jeho demokratizace, respektive jeho zpřístupnění široké veřejnosti. I když je to cíl prakticky nemožný, k přiblížení se mu je zapotřebí spolupráce množství odborníků na jednotlivá odvětví.

Vzhledem k původně vysoké pořizovací ceně encyklopedií můžeme předpokládat, že u první sledované encyklopedie patřili její čtenáři především mezi šlechtice a bohaté měšťany. Vlivem bouřlivého rozmachu věd v 19. století už ale můžeme skutečně mluvit o zpřístupnění vědomostí široké veřejnosti. Například v případě *Velkého všeobecného slovníku 19. století* vidíme snahu o lepší finanční dostupnost. Jak se vyjádřil autor projektu, už „nebyl určen elitě, ale všem.“⁵⁹ V druhé polovině 19. století se už tedy encyklopedická díla dostupností blíží tisku, a tudíž můžeme uvažovat, že spolu s ním definovala chápání francouzské veřejnosti o problematice Bulharů a obecněji Balkánu.

Celkově lze konstatovat, že francouzská encyklopedická tradice je velice stabilní, a kromě původní osvětské *Encyklopedie* vznikající pod vedením Denise Diderota byly v průběhu 19. i 20. století psány i další řady encyklopedií. Konkrétně již zmiňovaný *Slovník* z let 1866-1876 a *Velká encyklopedie* z let 1886-1902. Jak jsme již nastínili v úvodu, skutečnost, že tato dvě díla vznikala před sledovaným obdobím není nijak na škodu, jelikož nelze pochybovat, že v nich i přes to hledal primární informace jak čtenář 19., tak i 20. století.

2.1.1 *L'Encyclopédie*

První encyklopedií, nejen v našem výčtu, ale vůbec ve Francii, byl známý monumentální projekt Denise Diderota (1713-1784) ve spolupráci s Jeanem le Rond d'Alembertem (1717-1783). Diderota snad ani netřeba představovat, připomeňme jen, že to byl filozof, přední představitel francouzského materialismu, a kromě vedení *Encyklopedie* se věnoval psaní esejí, románů ale i divadelních her.⁶⁰ Jeho o něco méně známý spolupracovník d'Alembert byl

⁵⁹ Pierre Larousse. Online. In: Larousse en ligne. Dostupné z: https://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Pierre_Larousse/128889 [cit. 10.06.2024]

⁶⁰ Denis Diderot. Online. In: Larousse en ligne. Dostupné z: https://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Denis_Diderot/116453 [cit. 10.06.2024]

významným francouzským matematikem. K *Encyklopedii* napsal předmluvu, byl členem všech akademií v Evropě a přátelil se s mnohými významnými filozofy, mezi nimi i s Voltairem či Jean-Jacquesem Rousseauem.⁶¹

Jejich rozsáhlá *Encyclopedie*, plným názvem díla *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (*Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*), čítá 28 svazků a pro nás jsou pak klíčové dva z nich, vydané v letech 1751, kde nalezneme heslo *Bulharsko* a v roce 1765 s heslem *Turecko*. Začneme-li tím nejdůležitějším, Bulharskem, zjistíme, že je to popis velice stručný. Heslo ve své celistvosti zní následovně: „Bulharsko, či bulharské království, je zemí Turecka v Evropě, ohraničeno na severu Dunajem a Valašskem, na východě Černým mořem, na jihu Rumunským a Makedonií a na západě Srbskem. Je pod nadvládou Turků. Hlavním městem je Sofie.“⁶² Vidíme zde, že poskytnuté informace jsou skutečně velice stručné a omezují se pouze na geografické určení a konstatování, že se země nachází pod tureckou nadvládou. Právě z tohoto důvodu se nabízí prohlédnout také heslo *Turecko*.

Heslo věnující se Turecku je už podstatně obsáhlejší nežli heslo o Bulharsku, což nás nemůže překvapit vzhledem k tomu, že Osmanská říše byla jednou z nejrozsáhlejších zemí tehdejšího světa. Dočteme se zde stručně o historii země, podrobněji pak o fungování státního aparátu. Bulharsko coby provincie zde ale není zmíněno vůbec. Ke správnému rozdělení země se čtenář dozvídá následující: „Vojenská a politická správa je rozdělena na dvě hlavní části, a sice Evropu a Asii, pod názvy Rumélie a Anatolie. V každé z těchto dvou částí světa byly zachovány stejné správní členění, jaké měly, když je Porta dobyla.“⁶³ Pro nás je důležité si uvědomit, že oblast, kterou můžeme dnes chápat jako Balkánský poloostrov, byla v té době jednoduše Rumélií, což jistě vysvětluje i název autonomní provincie Východní Rumélie, jedné ze dvou částí Bulharska vniklých po Berlínském kongresu. Zároveň je to důvod, proč vůbec heslo *Balkán* v *Encyklopedii* z 18. století nenalezneme. Jedná se zkrátka o daleko modernější termín, který tehdejší vzdělanci ještě neužívali.

⁶¹ Martine FRANÇOIS a kol., *ALEMBERT Jean LE ROND d'*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=57#> [cit. 10.06.2024].

⁶² *BULGARIE (la petite)*. In: *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (dále *Encyclopédie*), II, Paris 1751, s. 462. Pro plynulost a srozumitelnost práce uvádíme ve vlastním textu autorské překlady citací do češtiny, zatímco pro úplnost a přesnost bude v poznámkovém aparátu vždy k dispozici citovaný text v originálním znění. Originál: „Bulgarie, ou le royaume de Bulgarie, pays de la Turquie en Europe, bornée au nord par le Danube et la Valachie, à l'orient par la mer Noire, au midi par la Roumanie et la Macédoine, et au couchant par la Servie. Elle est sous la domination des Turcs. La capitale est Sophie.“

⁶³ *TURQUIE*. In: *Encyclopédie*, XVI, Paris 1765, s. 756. Originál: „Le gouvernement militaire politique est divisé en deux parties principales, savoir l'Europe et l'Asie, sous le nom de Romélie et d'Anatolie. On a conservé dans chacune de ces deux parties du monde les memes divisions qu'elles avoient lorsque la Porte les conquist.“

Chceme-li blíže sledovat, jak mohl francouzský čtenář chápat Bulhary, musíme si vystačit s obecnějšími popisy života křesťanského obyvatelstva Osmanské říše, do kterého bulharský národ coby pravoslavný jistě spadal. Dozvídáme se z nich, že „přísnost zákonů je důsledkem svévolné vlády, kde vše závisí na vůli těch, kdo vládnou. Z toho v Turecku vyplývá útlak lidí a jejich poddanství.“⁶⁴ Zároveň pak zjišťujeme, že „Útrapy a práce jsou pro otroky a pro lidi snižené na extrémní chudobu, jako jsou řečtí a arménští rolníci.“⁶⁵ Opět zde není zmínka o Bulharech, ale jak my, tak francouzský čtenář konce 18. a 19. století, se můžeme domnívat, že neblahé životní podmínky platily i pro ostatní křesťany. Na základě těchto popisů pak můžeme předpokládat, že Francouz žijící v době osvícenství, či později v občanské společnosti, mohl ke křesťanskému obyvatelstvu evropského Turecka pociťovat lítost a soucit.

2.1.2 *Le Grand dictionnaire universel du XIXème siècle*

Další sledovanou francouzskou encyklopedií je dílo mnohem mladší, vznikající mezi lety 1866-1876 pod vedením Pierra Larousse (1817-1875). Larousse byl francouzský lexikograf a známý nakladatel. Vystudoval pedagogiku ve Versailles a jako učitel se také nějakou dobu živil. Jako nakladatel měl pak za cíl zpřístupnit encyklopedické znalosti široké veřejnosti, k čemuž mu pomáhalo veliké množství spolupracovníků.⁶⁶

Název jejich díla můžeme do češtiny přeložit jako Velký všeobecný slovník 19. století. Francouzi je také často nazývají Le Grand Larousse du dix-neuvième, česky pak Velký Larousse devatenáctého.⁶⁷ Byť Larousse zemřel před jeho dokončením, jak nakladatelství, tak pozdější encyklopedie nesou jeho jméno, které je dnes ve Francii s encyklopedií téměř synonymní. Dílo čítá 15 svazků, a i když jeho vydání stále předchází námi sledovanému období, je pro soudobé francouzské čtenáře relativně aktuálním zdrojem informací. Hesla, na která se zaměřujeme, tedy předně Bulharsko a Balkán nalezneme v díle vydaných konkrétně v roce 1867, tedy dlouhé desetiletí před tím, než Bulharsko začne svou válku za nezávislost.

Začneme Balkánem, jelikož se jedná o velmi stručný příspěvek. Pro nás je zajímavý už samotný fakt, že je již pojem do Slovníku zahrnut. Jak jsme viděli v případě *Encyklopedie* z předešlého století, dříve daný termín nebyl znám vůbec. Pravda, v tomto textu z roku 1867 autor ještě stále o Balkánu neuvažuje jako o geopolitickém regionu, ale samotné slovo už je

⁶⁴ Tamtéž. Originál: „La sévérité des lois est une suite d'un gouvernement arbitraire, où tout dépend de la volonté de ceux qui commandent. De-là résulte en Turquie l'oppression des peuples et leur servitude.“

⁶⁵ Tamtéž, s. 758. Originál: „Les fatigues et les travaux sont pour les esclaves et pour les gens réduits à une extrême pauvreté, comme sont les paysans grecs et arméniens.“

⁶⁶ *Pierre Larousse*. Online. In: Larousse en ligne.

⁶⁷ V hovorové francouzštině se běžně vypouští slovo *století*, pořadová číslice pak v kontextu stačí pro pochopení významu.

známo coby „pohoří jižní Evropy, které se rozkládá v Turecku a Řecku.“⁶⁸ Heslo jednoduše shrnuje zeměpisné charakteristiky pohoří a zmiňuje klíčové cesty, které jej protínají. Opět můžeme sledovat, že podobně jako v příspěvku o Turecku z předešlé *Encyklopedie* zde není o Bulharsku ani zmínka, pohoří spadá jednoduše pod turecké a řecké území.

Přesuneme-li se ke stěžejnímu příspěvku *Bulharsko*, zjistíme, že se nám zde již nabízí daleko podrobnější informace, nežli tomu bylo v 18. století. Heslo je členěno na dvě části: Obecnosti, výroba, klima, obyvatelstvo a Historie. Právě v části z historie Bulharska se čtenář dozví o kořenech Bulharů,⁶⁹ o jejich osídlení na Balkáně, tedy na jihovýchodě Evropy, a o jejich mocenských i vojenských sporech s Byzancí, respektive po jejím pádu s Turky. O osudech Bulharů po pádu pod osmanskou nadvládu se však nedozvídáme prakticky nic. Heslo je stroze ukončeno větou: „Bulhaři byli poraženi a tato země byla zotročena muslimským jhem. (...) Bajazet (...) dosáhl dalšího vítězství (...) nad vzbouřenými Bulhary, a od té doby se tato oblast stala pouze osmanskou provincií.“⁷⁰ Opět tedy narážíme na omezenou informovanost dané doby o osudech národů pod tureckou nadvládou. Zároveň si ale můžeme všimnout vyjádření despektu vůči „muslimskému jhu“, který potvrzuje nepřátelskost Evropy k nekřesťanským civilizacím, o které jsme se krátce zmínili v oddílu č. 1.1 o dějinách Bulharska.

Pokud se snažíme analyzovat chápání a utváření názorů francouzského čtenáře na Bulhary, pak je pro nás jistě zcela nejzajímavější odstavec popisující blíže charakter soudobých Bulharů: „Charakter Bulharů dneška nabízí zcela jiný obraz než jejich divocí předkové. Tato náchylnost k neklidu, krutosti, tato láska k boji a plenění, která po dlouhou dobu činila tento národ postrachem jeho sousedů, se zmírnila díky zvyku zemědělského života a Bulhaři jsou nyní obecně mírumilovní, pracovití a pohostinní. Cestovatel, který přijede do jejich vesnic, má jen problém s výběrem; všechny domy se otevírají, aby ho přijaly. Bulhaři následují řeckou církev pod svým vlastním patriarchou; jejich jazyk je dialekt slovanského jazyka; patří do velké rodiny východních jazyků a má podobnost s ruskými a ilyrsko-srbskými jazyky.“⁷¹

⁶⁸ *BALKANS*. In: Le grand dictionnaire universel du XIXème siècle, II, Paris 1867, s. 110. Originál: „Chaîne de montagnes de l'Europe méridionale, qui s'étend dans la Turquie et dans la Grèce.“

⁶⁹ Respektive Prbulharů či Protobulharů, viz pododdíl 2.1.3.

⁷⁰ *BULGARIE*. In: Le grand dictionnaire universel du XIXème siècle, II, Paris 1867, s. 1399. Originál: "Les Bulgares furent vaincus et ce pays fut asservi au joug musulman. (...) Bajazet, successeur d'Amurat, remporta encore une victoire à Nicopolis sur les Bulgares révoltés, et, depuis ce moment, cette contrée ne fut plus qu'une province ottomane.“

⁷¹ Tamtéž. Originál: „Le caractère des Bulgares de nos jours offre une différence totale avec celui de leurs farouches ancêtres. Cette disposition à la turbulence, à la cruauté, cet amour du combat et du pillage qui rendirent pendant si longtemps ce peuple la terreur de ses voisins, se sont adoucis par l'habitude de la vie agricole, et les

Jak vidíme, autor zde staví do kontrastu povahu soudobých Bulharů s jejich předky s tím, že své současníky vnímá jako velmi klidné a mírumilovné křesťany. Je zde použit velmi častý obraz využívající pohled reálného či smyšleného cestovatele. Tento obraz čtenáři přibližuje charakter místa i obyvatelstva velice stravitelnou a pochopitelnou formou, každý Francouz, který by četl tyto řádky, by si jistě dovedl živě představit takovou pohostinnost. Snad pak jeho představy o tomto nesvobodném národu mohly být už třeba méně lítostné nežli před sto lety, pravděpodobně však stále blahosklonné.

2.1.3 *La grande Encyclopédie*

Poslední encyklopedickou prací, kterou se budeme zabývat, je *La grande encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, v češtině *Velká encyklopedie: racionální soupis vědy, literatury a umění*. Toto monumentální dílo čítající 31 svazků bylo vydáváno mezi lety 1886-1902 Henri Lamiraultem pod vedením Ferdinanda Dreyfuse a později Marcellina Berthelota. Lamirault (1854-1914) byl francouzský nakladatel, který svou kariéru začal jako notář a poté vstoupil na několik let do armády. Po vážné nemoci se ale vrátil do Paříže, kde se od roku 1886 plně věnoval Velké encyklopedii.⁷² Dreyfus (1851-1905) byl publicistou a levicovým politikem. Kromě Velké encyklopedie redigoval i řadu novin a časopisů, některé z nich radikálnější. Několikrát pak byl odsouzen za tiskové delikty.⁷³ Barthelot (1827-1907) byl také politikem, ale především uznávaným chemikem. Měl rozsáhlé přírodovědné vzdělání od fyziky po medicínu, a kromě vynálezů byl pro něj velký cíl popularizace vědy a jejího užítku pro společenský rozvoj.⁷⁴

Jejich projekt si kladl za cíl navázat na původní *Encyklopedii* z 18. století, prohloubit ji o moderní poznatky a rozšířit o dosud nezpracované informace a dále tak šířit a zprostředkovávat vzdělanost francouzské veřejnosti. Zmiňované ambice vyplývají již ze samotného názvu práce – srovnáme-li jej s Diderotovým projektem, *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*, je hned vidno, že na něj *Velká encyklopedie* navazuje. Novinkou oproti předchozím pracím je, že většina hesel ve *Velké encyklopedii* jsou podepsána

Bulgares sont maintenant généralement pacifiques, laborieux et hospitaliers. Le voyageur qui arrive dans leurs villages n'a que l'embarras du choix; toutes les maisons s'ouvrent pour le recevoir. Les Bulgares suivent le rite grec sous un patriarche particulier; leur langue est un dialecte de la langue slave; elle appartient à la grande famille des langues orientales et a de l'analogie avec les langues russe et illyro-serbe.“

⁷² LAMIRAULT (Henri). In: *La grande encyclopédie : inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts* (dále *La grande encyclopédie*), XXI, Paris 1895, s. 836.

⁷³ Diane DOSSO a kol. *DREYFUS Camille Ferdinand*. Online. in: *Comité des travaux historiques et scientifiques*. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=105848#> [cit. 10.06.2024].

⁷⁴ Martine FRANÇOIS a kol. *BERTHELOT Pierre Eugène Marcellin*. Online. in: *Comité des travaux historiques et scientifiques*. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=868#> [cit. 10.06.2024].

autorem a opatřena méně či více rozsáhlou bibliografií. K tomu se váže i daleko širší záběr témat, který odpovídá „vítězství vědy“ a pozitivistickému duchu 19. století.

Sledovaná hesla nalezneme následovně: *Balkán* v díle vydaném v roce 1888 a *Bulharsko* v díle vydaném v roce 1889. Z uvedených letopočtů je jasné, že texty vznikly nejen po osvobození Bulharska od turecké nadvlády v roce 1878, ale i po sjednocení Bulharského knížectví a Východní Rumélie v roce 1885. Od vydání posledních encyklopedických informací tedy ve *Slovníku* v roce 1867 již uplynulo přes dvacet let, během kterých se bulharský lid nejen emancipoval a umístil na mapu Evropy, ale dostal se i do širšího povědomí Evropanů. Můžeme tedy předpokládat, že se tyto změny projeví i na pohledu Francouzů na Bulharsko.

I v tomto případě začneme širším pohledem na Balkán. Hesla jsou to v této encyklopedii de facto dvě, první se, stejně jako před dvaceti lety, věnuje danému pohoří z geologického hlediska, druhé pak poprvé určuje Balkán coby poloostrov.

Definice označení Balkán je komplikovaná dodnes, geografové se neshodují s historiky a naopak. Problematiku blíže rozebírá v úvodu své rozsáhlé publikace britský autor Misha Glenny. Upozorňuje čtenáře, že název Balkán pro daný region vznikl až v roce 1808 kvůli chybě německého geografa Johanna Augusta Zeuneho, který se domníval, že pohoří Balkán, je daleko větší a pro oblast geologicky významnější, než skutečně je.⁷⁵ Před tímto rokem, jak vidíme i na výše rozebíraných příkladech, se o oblasti uvažovalo jako o evropské části Turecka, tedy Rumélii, či jednoduše jako o Jihovýchodní Evropě, což je dodnes nejneutrálnější a nejméně problematické označení regionu.

Heslo *Balkán* coby poloostrov je pak dále členěno na celkem osm částí (členitost pobřeží, geologie, vodstvo, flóra, fauna, zemědělství, etnografie a dopravní spojení). Ilustrací větší odbornosti této poslední encyklopedie je i samotný fakt, že se na jednom hesle podílí více autorů a sice Louis Leger, Paul Maury a Édouard Trouessart, jejichž různá zaměření jistě přispěla k širšímu záběru informací. Léger (1843-1923) byl vynikajícím slavistou, profesorem dějin jihoslovanských literatur na Sorbonně a později na Collège de France.⁷⁶ Oproti tomu Maury (1858-1893) nebyl filologem, ale botanikem. Pracoval v Muséum national d'Histoire naturelle

⁷⁵ GLENNY, *The Balkans*, s. 22.

⁷⁶ Henri DANESI. *LÉGER Louis Paul Marie*. Online. in: *Comité des travaux historiques et scientifiques*. Dostupné z <https://cths.fr/an/savant.php?id=111400> [cit. 10.06.2024].

a encyklopedická hesla tak mohl obohacovat o cenné přírodovědné znalosti.⁷⁷ Trouessart (1842-1927) pak byl jeho kolegou, který se věnoval především zoologii a medicíně.⁷⁸

Pro nás bezpochyby nejzajímavější částí hesla bude pasáž věnující se etnografii oblasti. Při popisu jednotlivých etnik v regionu se nám dostává jednoduchého, ale relativně přesného popisu původu Bulharů: „Turanští Bulhaři z Volhy překročili Dunaj, zorganizovali Slovany usazené mezi touto řekou a Balkánem a poté se nechali jimi asimilovat. Z tohoto spojení vznikla bulharská národnost.“⁷⁹ Toto chápání původu Bulharského kmene coby kočovníků z Asie je stálé a nalezneme ho i v předchozích encyklopedických řadách s tím, že jej potvrzuje i současná odborná literatura. S tím rozdílem, že někdy hovoříme o Prabulharech či Protobulharech, abychom je odlišili od později utvořeného balkánského národa.⁸⁰ Od sedmého století pak už lze mluvit o výše zmíněné asimilaci se slovanskými kmeny. Byť si ten bulharský udržel formální velení, slovanského obyvatelstva bylo početně daleko více,⁸¹ takže nás nepřekvapí, že jeho jazyk a zvyklosti nakonec převládly.

Přesuneme nyní svou pozornost na *Bulharsko*. Toto heslo je zdaleka nejrozsáhlejší, nejpodrobnější a nejodbornější příspěvek o Bulharech, který jsme zatím prohlíželi. Je rozděleno na celkem devět částí (obecnosti, antropologie, jazyk, průmysl a obchod, armáda a námořnictvo, intelektuální kultura, politické uspořádání, historie, literatura). Kromě podrobné bibliografie na konci hesla se dozvídáme také autora, kterým je již zmiňovaný L. Leger.

Úvodní definice Bulharska rozlišuje dva základní pojmy: „1. Knížectví založené Berlínskou smlouvou mezi Dunajem a Balkánem se Sofií jako hlavním městem; 2. Skupina tvořená tímto knížectvím a autonomní provincií Východní Rumélie, spojené po revoluci, která proběhla v září 1885.“⁸² Dále se pak přirozeně věnuje Bulharsku podle definice druhé. Na rozdíl od předešlých dvou příkladů encyklopedických hesel se rozprava o historii země nezastaví u osmanského vítězství, ale věnuje se i událostem po turecké nadvládě, po osvobození od ní, a taky událostem současným autorovi. Co však stojí za zmínku, je krátká informace ze

⁷⁷ Florence TESSIER. MAURY Paul Jean Baptiste dit Pablo MAURY. Online. in: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=108008> [cit. 10.06.2024].

⁷⁸ Martine FRANÇOIS. TROUËSSART Édouard Louis. Online. in: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=100537#> [cit. 10.06.2024].

⁷⁹ BALKANS. In: La grande encyclopédie, XV, Paris 1888, s. 142. Originál: „Les Bulgares touraniens du Volga avaient franchi le Danube, organisé les Slaves fixés entre ce fleuve et le Balkan, puis s'étaient laissé assimiler à eux. Du cette fusion était née la nationalité bulgare.“

⁸⁰ RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 29.

⁸¹ Tamtéž, s. 35.

⁸² BULGARIE. In: La grande encyclopédie, VIII, Paris 1889, s. 400. Originál: „1. la principauté établie par le traité de Berlin entre le Danube et le Balkan, avec Sofia pour capitale; 2. le groupe formé par cette principauté et la province autonome de Roumélie orientale, réunies à la suite de la Révolution qui s'est accomplie en septembre 1885.“

středověké historie Bulharska: „Pád [Vidinu] znamená konec bulharské nezávislosti. Samotné jméno Bulharsko zmizelo; stalo se vládou bejlerbeje Rumélie.“⁸³ neboli Rumélijským ejáletem. Tato věta nám jasně vysvětluje absenci zmínky Bulharska v hesle *Turecko* v Diderotově *Encyklopedii*.

„Bulhaři se teprve před dvaceti lety skutečně začali projevovat a přitáhli pozornost Evropy“;⁸⁴ která si na ně přirozeně vytváří svůj názor. Zatímco se zdá, že je Bulhar stále chápán jako vstřícný a pohostinný člověk, je také chápán jako člověk jednoduchý: „Bulhar je zemědělec a zahradník (...), ale není obeznámen s moderními postupy.“⁸⁵ Kromě hodnocení povahy lidu se také objevují názory obecnější o zemi jako celku: „Bulharsko, nedávno otevřené k evropskému životu, je stále velmi primitivní zemí.“⁸⁶

Opět, podobně jako v případě Slovníku z 60. let 19. století, se i zde setkáváme s oblíbeným obrazem cestovatele ilustrujícím mravy a povahu daného národa. V hesle nalezneme hned několik přímých citací ze stránek soudobých cestopisů. Pro ilustraci vnímání bulharského lidu před jeho osvobozením uveďme komentář rakouského cestovatele: „Je dojemné vidět, jak se tento malý národ snaží vymanit se ze své nevědomosti.“⁸⁷ Zároveň je ale pravda, že autor hesla uvádí i zlepšení otázky vzdělanosti země: „Z intelektuálního hlediska je bulharský lid dnes jedním z nejpokročilejších na Balkánském poloostrově. (...) Vyšší vzdělání ale stále chybí a knížectví posílá studenty do Francie, Švýcarska, Belgie, Německa a Itálie. V současnosti se diskutuje o zřízení univerzity v Sofii.“⁸⁸ Dnes víme, že tato diskuze byla vyřešena záhy po vydání sledované encyklopedie: v roce 1888, tedy vlastně rok před vydáním tohoto dílu, je zde založena Vyšší pedagogická škola, ze které se roku 1905 stává univerzita Svatého Klimenta Ochridského, která funguje dodnes.⁸⁹

Mluvíme-li o vzdělanosti, je přirozené zmínit se i o umění, autor hesla má však jasno, že „je těžké mluvit o bulharském umění. (...) V tuto chvíli mají Bulhaři jiné věci na práci než se

⁸³ Tamtéž, s. 404. Originál: „[La] chute [de Viddin] marque la fin de l'indépendance bulgare. Le nom même de la Bulgarie disparut; elle devint le gouvernement du beglerbeg de Roumélie.“

⁸⁴ Tamtéž, s. 401. Originál: „Il n'y a guère qu'une vingtaine d'années que les Bulgares ont réellement révélé leur existence et se sont imposés à l'attention d l'Europe.“

⁸⁵ Tamtéž. Originál: „Le Bulgare est laboureur et jardinier (...) mais il n'est pas au courant des procédés modernes.“

⁸⁶ Tamtéž. Originál: „La Bulgarie, récemment ouverte à la vie européenne, est encore un pays très primitif.“

⁸⁷ Tamtéž, s. 402. Originál: „On est touché de voir combien ce petit peuple a le désir de sortir de son ignorance.“ Odkázáno na cestopis KANITZ, *Reise in Sud Serbien und Nord Bulgarien*. Vídeň, 1868.

⁸⁸ *BULGARIE*. In: La grande encyclopédie, s. 402. Originál: „Au point de vue intellectuel, le peuple bulgare est aujourd'hui l'un des plus avancés de la Peninsule balkanique. (...) L'enseignement supérieur fait encore défaut, et la principauté envoie des étudiants en France, en Suisse, en Belgique, en Allemagne et en Italie. Il est actuellement question de créer une université de Sofia.“

⁸⁹ RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 429.

oddávat uměleckým požitkům; všechny jejich schopnosti jsou pohlceny požadavky jejich politické situace.“⁹⁰ Zatímco mu jistě musíme dát zapravdu, že politicky je pro Bulharsko konec 19. století bezesporu náročným obdobím, zanevřít úplně na zprávu o bulharském umění se zdá být přehnané. Státní škola výtvarného umění⁹¹ byla v Sofii otevřena 1. října 1896,⁹² pouhých 7 let po vydání tohoto dílu Velké Encyklopedie.

V tomto oddílu jsme se seznámili s několika encyklopedickými hesly ilustrující obecnější chápání Bulharska a jeho reálií Francouzi. Sledovali jsme tři encyklopedické řady z 18. a 19. století a viděli jsme značný posun jak v celkové informovanosti o Bulharsku a Balkánu, tak částečně v projevených názorech na ně. Vytvářený obraz Bulharska se posunul od lítostivého pohledu na utlačovaný národ v 18. století, přes ještě stále blahosklonný pohled na pohostinné a mírumilovné obyvatelstvo, až po pohled obdivný ale stále ještě nadřazený na mladý stát obnovující své instituce. Hodnotící aspekt je zde ale omezený, vzhledem k typu textu a jeho účelu. Hesla nejsou eseji, ale faktografickými příspěvky, které mají za cíl informovat a vzdělávat. Závěry o vytvářeném obrazu Bulharska jsou vyvozeny na základně věcných popisů, které mohli ovlivnit chápání francouzského čtenáře.

⁹⁰ *BULGARIE*. In: La grande encyclopédie, s. 406. Originál: „Il est difficile de parler de l’art bulgare. (...) Pour le moment, les Bulgares ont autre chose à faire que de se livrer aux jouissances artistiques; toutes leurs facultés sont absorbées par les exigences de leur situation politique.“

⁹¹ Později se z ní stává Národní akademie umění.

⁹² *Istorija*. Online. In: Nacionalna chudožestvena akademija. Dostupné z: <https://www.nha.bg/bg/stranica/istoriy> [cit. 29.05.2024].

2.2 Články v *Revue des Deux Mondes*

Od faktografických encyklopedických hesel se nyní můžeme přesunout k publicistickým článkům. Čerpat budeme z *Revue des deux mondes* (česky Revue dvou světů, dále jen *RDDM* nebo *Revue*), což je jedno z nejstarších francouzských, ale i evropských, dodnes vycházejících periodik. *RDDM* byla založena roku 1829 v Paříži Prosperem Mauroyem a Pierrem de Ségur-Dupeyronem. Zmiňovanými dvěma světy z názvu *Revue* jsou původně myšleny především Evropa a Amerika, ale postupem času se idea přesune spíše obecněji k pochopení „těch druhých“, ať už půjde o jakoukoliv cizinu.

Abychom však lépe definovali zaměření časopisu, podíváme se nejen na jeho dnešní oficiální webovou prezentaci, ale i na jeho úplně první díl právě z roku 1829. Uvažme samotný podtitul *Revue: sbírka politiky, správy a mravů*.⁹³ Je jasné, že na jejich stránkách můžeme očekávat eseje, komentáře a diskuze na vážná témata nejen z Francie, ale i z námi sledovaného zahraničí. Úvodní vydání *RDDM* dále odkazuje na citát anglického básníka Alexandra Popea, který měl časopis charakterizovat: „Party is a madness of many, for the gain of a few.“⁹⁴ Přeloženo do češtiny „Stranictví je šílenstvím mnohých, ve prospěch některých.“ Citát napovídá, že se autoři chtějí odvrátit od iracionálna a hlasitých politických názorů a věnovat se kvalitním, kriticky zpracovaným pracím. Jak praví hned první věta úvodu k prvnímu vydání: „V pozitivním století, ve společnosti, která se snaží zdokonalit svou organizaci a dychtivě hledá vše, co by mohlo osvětlit její cestu, bylo třeba se pokusit o takovýto počín.“⁹⁵ Ostatně, jedná se o stejný pozitivistický duch, jako tomu bylo u ambic autorů *Velké encyklopedie*, které jsme se věnovali v předešlém pododdílu a která také vycházela v 19. století.

Zároveň ale nesmíme zapomenout, že *RDDM* plnila i funkci prominentního literárního almanachu, jak nás upozorňuje Pavla Horská, do kterého v průběhu celého 19. století do *Revue* přispívali přední francouzští literáti a rozhodně se tedy nejednalo striktně o politicky zaměřený časopis.⁹⁶ V neposlední řadě je nutno zmínit, že „*RDDM* se chtěla stát také revue ‚cestování‘. Je třeba brát toto slovo doslova: cestování je základním způsobem poznání.“⁹⁷ Tato ambice,

⁹³ *Revue des deux mondes* (dále *RDDM*), Paris 1829, sv. 1, s. 1.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž. Originál: „DANS un siècle tout positif dans une société qui tend à la perfectionner son organisation, et qui recherche avec empressement ce qui peut éclairer sa marche, une entreprise comme celle-ci devait être tentée.“

⁹⁶ Pavla HORSKÁ, *Češi a Němci 19. století v "Revue des deux mondes"*. In: Český časopis historický, Praha 1997, č. 1, s. 38.

⁹⁷ *L'histoire de la Revue des Deux Mondes*. Online. In: *Revue des deux mondes*. Dostupné z: <https://www.revuedesdeuxmondes.fr/qui-sommes-nous/>. [cit. 25.05.2024]. Originál: „La Revue des Deux Mondes se veut aussi bien une revue de « voyage ». Il convient de prendre le mot au pied de la lettre : le voyage est un mode fondamental de la connaissance.“

zmíněna na webové prezentaci časopisu, nás vrací opět k jeho samotnému názvu a k našemu předpokladu, že v ní můžeme očekávat tematické zastoupení Bulharska. Očekávání se nám potvrdilo. Po prozkoumání obsahů všech čísel vyšlých mezi lety 1878 (respektive 1876) a 1914 (respektive 1916) se ke studiu nabídla celá řada článků zabývajících se východní Evropou, Balkánem či přímo Bulharskem. Následující tabulka ukazuje 10 z nich, které byly k analýze vybrány.

Tabulka Vybraných příspěvků z *Revue des deux mondes*⁹⁸

Č.	DATUM	AUTOR	NÁZEV
1.	01.10.1876	VALBERT, G.	<i>M. Gladstone et la question bulgare</i>
2.	01.11.1885	LAVELEYE, Emile de	<i>En deçà et au-delà du Danube V : La Bulgarie actuelle</i>
3.	15.05.1889	neuveveno	<i>Du Danube à l'Adriatique II : Les Races</i>
4.	01.11.1890	neuveveno	<i>Du Danube à l'Adriatique VI : Les nations chrétiennes et la question d'orient</i>
5.	15.09.1906	PINON, René	<i>L'évolution de la question d'orient depuis le congrès de Berlin (1875-1906)</i>
6.	15.02.1908	PINON, René	<i>Trente ans d'indépendance : La force bulgare</i>
7.	15.12.1908	PINON, René	<i>L'Europe et la crise balkanique</i>
8.	01.10.1916	DAUDET, Ernest	<i>Le suicide bulgare I : Le congrès de Berlin et la Bulgarie sous le prince Alexandre</i>
9.	01.11.1916	DAUDET, Ernest	<i>Le suicide bulgare II. : Stamboulof et Ferdinand de Cobourg</i>
10.	01.12.1916	DAUDET, Ernest	<i>Le suicide bulgare III : Le tsar des Bulgares - la rupture avec l'entente</i>

Jak je na první pohled vidět, jména některých autorů se opakují. Jedná se o zcela přirozenou skutečnost, uvážíme-li, že historie a vývoj Bulharska je z francouzského pohledu relativně úzce zaměřené téma. Můžeme předpokládat, že se jím nebude zabývat velké množství autorů, což se na předloženém výběru ukazuje. Rozhodujeme-li o seskupení článků k analýze a porovnání, nabízí se dvě možnosti. Mohli bychom je rozdělit tematicky, jelikož zhruba polovina článků (č. 3, 4, 5 a 7) se věnuje obecněji Východní otázce a problematice Balkánu, zatímco druhá polovina (č. 1, 2, 6, 8, 9. a 10) přímo Bulharsku. Bylo by tedy možné, nahlížet na ně společně dle tohoto kritéria. Druhou možností bylo seskupit je chronologicky. Vzhledem k tomu, že si práce klade za cíl analyzovat proměnu názor na Bulharsko v průběhu času bylo

⁹⁸ Názvy článků č. 8-10 byly zkráceny pro úhlednost tabulky. Jejich plný název a bibliografické údaje jsou k dispozici v pododdílu 2.2.3. Na následujících stránkách budou také k dispozici i překlady názvů všech deseti článků.

zvoleno chronologické uspořádání. Konkrétně byly články rozděleny na 19. století (tj. články č. 1-4), počátek 20. století (články č. 5-7) a po vypuknutí První světové války (články č. 8-10). Na následujících stránkách si tedy zaměříme na tato jednotlivá období. Zařadíme je tematicky i časově, přiblížíme si autory a především zhodnotíme, jakým způsobem popisují Bulharsko a Bulhary své doby.

2.2.1 Od 70. let do konce 19. století

Jak bylo řečeno, první skupinou textů budou články vydány v 19. století. Ve skutečnosti se však jedná o relativně nesourodou skupinu. Hned první příspěvek se totiž značně vymyká časově. Článek č. 1 *M. Gladstone et la question bulgare (P. Gladstone a bulharská otázka)* je totiž vydán 1. října 1876, dva roky před obnovením bulharského státu, v době, kdy ještě nebylo jasné, jestli a jak se Bulharsko osamostatní. Oproti tomu články č. 2, 3 a 4, kterým se budeme věnovat níže, jsou vydány po roce 1885, tedy nejen po osvobození Bulharska, ale i po sjednocení bulharského knížectví s Východní Rumélií.

Jako autor tohoto prvního článku je uveden G. Valbert, což je však pouze pseudonym Victora Cherbuliezeho, pod kterým do Revue přispíval. Cherbuliez (1829-1899) byl spisovatel původem ze Švýcarska a měl kvalitní vzdělání z historie a filozofie na univerzitách v Paříži, Bonnu a Berlíně. Kromě psaní románů byl pravidelným přispěvatelem do *RDDM*, pod již zmiňovaným pseudonymem.⁹⁹ Ve svých článcích se věnoval především Německu a východní Evropě a politice obecně, takže nás nepřekvapí, že v roce 1876 reagoval na tak aktuální evropskou otázku, jako byla ta bulharská.

Článek představuje poměrně ostrou kritiku postoje vůdce britské liberální strany Williama Gladstona, který se proslavil vyjádřením soucitu s tureckým potlačením Aprílového povstání. Cherbuliez reaguje především na známý Gladstonův leták s názvem *Bulgarian Horrors and the Question of the East (Bulharské hrůzy a otázka Východu)*. Studovaný text je tedy vyjádřením politického názoru autora na aktuální dění. Jak nás upozorňuje Glenny, situace v Evropě po rozšíření informací o těchto „Bulharských hrůzách“ ukázala, že v 19. století začíná mít veřejné mínění vliv na politiku zemí zainteresovaných ve Východní otázce.¹⁰⁰ Zprávy o událostech po Dubnovém povstání se šířily evropským tiskem, a tento článek dokládá, že ve Francii tomu nebylo jinak. Zatímco většinově byl vyjadřován soucit s utlačovaným křesťanským obyvatelstvem, Cherbuliez se nebojí vyjádřit odlišný názor. Hodnotí přímo osobu

⁹⁹ Martine FRANÇOIS, *CHERBULIEZ Charles Victor dit G. Valbert*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=109369> [cit. 03.06.2024]

¹⁰⁰ GLENNY, *The Balkans*, s. 110.

Gladstona: „Brožura s názvem *Bulgarian Horrors* nenese známky státníka. Je to dílo filantropa, který se zajímá o utlačované.“¹⁰¹ Tímto vyjádřením shazuje Gladstonův text i osobu, pro nás je však zásadnější, jak autor chápe přímo problematiku Bulharska, nikoliv britské politiky.

Cherbuliez vnímá integritu Osmanské říše jako zásadní aspekt řešení Východní otázky, podobně jako v případě oficiálních politik Velké Británie a ostatně i Francie, ze strachu z ruského vlivu na Balkáně. Problémy by pak řešil reformami, které také evropské mocnosti po Osmanské říši požadovaly na Konstantinopolské konferenci v prosinci 1876, tedy dva měsíce po vydání tohoto článku. Jako hlavní argument proti osamostatnění Bulharska pak autor uvádí zajímavý argument, že vzhledem k zaostalosti regionu, k chybějícím institucím a infrastruktuře, by to bylo nezodpovědné: „Zplnoletit nezletilého, který není schopen se o sebe postarat, není nejlepší služba, kterou mu můžeme prokázat.“¹⁰² Bulhary tedy zde autor přirovnává k nevyvinutým dětem, které na vlastní státnost nejsou připraveny a jeho postoj může působit až povýšeně.

Na následující ukázce můžeme také demonstrovat, že autor vnímá protestující Bulhary jako nebezpečí pro Osmanskou říši: „V Bulharsku nikdy nedošlo k jiným než k umělým povstáním. (...) Byly vyprovokovány zvenčí, z Bukurešti a Bělehradu, těchto dvou stálých center spiknutí proti celistvosti Osmanské říše.“¹⁰³ Samotný způsob vyjadřování, uvažme „spiknutí proti celistvosti“ a „vyprovokovány“, naznačuje autorův negativní postoj. Jistě není nepravda, že výbory z nutnosti skutečně zasedaly jak v Bělehradě, tak v Bukurešti.¹⁰⁴ Je však otázkou, zda je na místě hodnotit povstání jako umělá, jen proto, že byly organizovaná.

Celkově je tento článek dobrým příkladem, že byť může jistý názor ve společnosti převládat, nemůže být univerzální. Cherbuliez zde demonstruje zásadně odlišné úhly pohledu na „Bulharské hrůzy“, což nám nabízí pochopení, že Bulhaři v 70. letech rozhodně nebyli litováni všemi Francouzi.

¹⁰¹ G. VELBERT, *M. Gladstone et la question bulgare*. In: RDDM, Paris 1876, sv. 17, s. 697. Originál: „La brochure intitulée ‚Bulgarian Horrors‘ ne porte pas la marque d’un homme d’état. C’est l’œuvre d’un philanthrope qui s’intéresse aux opprimés“.

¹⁰² Tamtéž, s. 701. Originál: „Émanciper un mineur incapable de se conduire n’est pas le meilleur service qu’on puisse lui rendre“

¹⁰³ Tamtéž, s. 708. Originál: „Il n’y a jamais eu en Bulgarie que des insurrections artificielles. (...) elle ont été provoqués du dehors, de Bucharest et de Belgrade, ces deux foyers permanens de conspiration contre l’intégrité de l’empire ottoman.“

¹⁰⁴ V Bukurešti sídlily organizace jako Tajný bulharský ústřední výbor (1866-1868), Hlavní velení z roku 1867 nebo od roku 1879 Bulharský revoluční ústřední výbor. Práce revolucionářů v Rumunsku je nejvíce s pojena s osobou Ljubena Karavelova (viz RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 199 a 201).

Je bezesporu nevýhodou, že se v *Revue* nenabízí žádné články věnované přímo Bulharsku po jeho osvobození a na začátku 80. let 19. století. Od Charbuliezeho kritiky reakcí na potlačení Dubnového povstání se musíme přesunout v čase až do roku 1885, kdy 1. listopadu vychází článek č. 2 s názvem *En deça et au delà du Danube V: De Belgrade à Sofia. La Bulgarie actuelle. (Po Dunaji a za ním V: Od Bělehradu po Sofii. Současné Bulharsko)*. Jak název napovídá, ve srovnání s předchozím textem půjde žánrově o zcela odlišné zaměření: nejedná se o politický komentář, ale o cestopisný příspěvek. Jak bylo zmíněno v úvodu tohoto oddílu, cestování jako způsob vzdělávání se a pochopení druhých patří k základním prvkům *Revue*, tudíž můžeme říct, že je tento článek reprezentativním příkladem typu textů, které v periodiku vycházely.

Tento cestopis nám ukáže autorův pohled na současné Bulharsko, a vzhledem k datu vydání víme, že již jde o jednotný stát, tedy už je po spojení knížectví s Východní Rumélií.

Autorem textu je Belgičan Emile de Laveleye (1822-1892), ekonom, plodný spisovatel, náruživý cestovatel a diplomat. Napsal celou řadu knih, a to jak s historickou, tak i s cestovatelskou tematikou a do *Revue* přispíval dlouhodobě.¹⁰⁵ Na počátku 80. let 19. století působil Laveleye jako belgický konzul v Bělehradě, odkud také podnikl cestu na východ do Bulharska. Své zápisky z cest využil ve dvousvazkovém díle *La péninsule des Balkans (Balkánský poloostrov)* vydaném v roce 1888.¹⁰⁶ Svými rozsáhlými popisy bulharského lidu a kultury si od Bulharů vysloužil vděk a úctu, což ilustruje i řada ulic v dnešním Bulharsku nesoucích jeho jméno. Vzhledem k dataci je nasnadě, že tato cesta posloužila jako podklad i pro zde analyzovaný článek.

Laveleyeho text si klade za cíl relativně podrobně a přehledně přiblížit francouzskému čtenáři realitu Bulharska. Je přehledně členěný a snaží se postupně popsat hlavní aspekty fungování bulharského státu. Začíná zeměpisnými popisy samotné cesty přes Srbsko, při níž nastíní ještě stále trávající jednoduchost bulharského obchodu a zemědělství. Není bez zajímavosti, že o všech cenách na své cestě mluví ve francích. Je možné, že tak učinil čistě pro srozumitelnost textu pro francouzského čtenáře, ale vzhledem k tomu, že byl bulharský lev navázán na frank, není vyloučené, že mohl franky i platit.

¹⁰⁵ Paul LAMBERT, *LAVELEYE (Émile-Louis-Victor de)*. In: Biographie nationale, Bruxelles 1967, sv. 34, sloupec 528.

¹⁰⁶ Diana IGNATOVA, *Bálgaro-belgijski otnošenija kraja na XIX. i načaloto na XX. vek*. Online. In: Evropa 2001. Dostupné z: http://www.euro2001.net/index.shtml?page=statia&file=issues/6_2002/stat_6br4.html [cit. 03.06.2024]

Při obecnějších popisech bulharské politiky autor upozorňuje, že bulharská ústava, ke které Bulharsku napomohlo Rusko, patří k jedné z nejpokrokovějších Evropy.¹⁰⁷ Autorova slova chvály bulharské společnosti pokračují i dále: "Stejně jako v Srbsku jsou i v Bulharsku sociální podmínky tak dobré, jak si jen lze přát. Žádné velkostatky, žádná aristokracie, žádná třídní nevraživost."¹⁰⁸ Uvědomíme-li si politickou situaci v 80. letech 19. století ve Francii, můžeme usoudit, že absence „třídní nevraživosti“ může být Francouzi vnímána jako velmi pozitivní aspekt současného Bulharska. Závěrem pak Laveleye shrnuje s notnou dávkou uznání: „Celkově jde o solidní, silnou, plodnou a morální rasu, která poskytne vynikající podklady pro svobodnou a prosperující společnost.“¹⁰⁹

Všeobecně se popis zdá být věcný, bez zbytečných emocí a vyčerpávající, oproti textu Cherbuliezeho však působí rozhodně pozitivně. Zůstává otázkou, jestli je takový rozdíl v hodnocení Bulharů daný odlišnými názory autorů příspěvků nebo desetiletím vývoje, který je odděluje.

Poslední dva články z 19. století, č. 3 a 4, kterým se budeme věnovat, patří do jednoho seriálu s názvem *Du Danube à l'Adriatique (Od Dunaje k Jadranu)*, jehož autora bohužel neznáme. Místo jeho jména jsou uvedeny pouze tři hvězdičky. První díl, kterým se budeme zabývat, vychází 15. května 1889 pod titulem *Les Races (Rasy)*. Za krátké čtyři roky, které uplynuly od Laveleyeho příspěvku, prošlo Bulharsko celou řadou změn. Od zmiňovaného sjednocení s Východní Rumélií v roce 1885, přes Srbsko-bulharskou válku téhož roku a následnou abdikaci knížete Alexandra, až po politické nepokoje vedoucí k vládě Stambolova a od roku 1887 také nového knížete Ferdinanda. Tento článek zabývající se rasami balkánského poloostrova není etnograficky popisný, jako bývají cestopisy (a jako je ostatně i předešlý Laveleyeho text), ale je spíše hodnotící. Nevěnuje se jednotlivým národům dopodrobna, ale spíše uvažuje o vztazích mezi nimi. Jedná se tedy o autorovo zamyšlení, esej.

Úvodem se pisatel snaží shrnout dosavadní předsudky Evropy vůči východu: „Nestálost [Evropy] je patrná ve způsobu, jakým se zabývá východními záležitostmi. Ve vztahu k těmto národům prošla všemi fázemi zvědavosti, zájmu, nadšení, ale i lhostejnosti.“¹¹⁰ Ve své podstatě

¹⁰⁷ Emile de LAVELEYE, *En deçà et au-delà du Danube V: De Belgrade à Sofia. La Bulgarie actuelle*. In: RDDM, Paris 1885, sv. 72, s. 144-174.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 167-168. Originál: „Comme en Serbie, les conditions sociales en Bulgarie sont aussi bonnes qu'on les peut désirer. Point de grande propriété, point d'aristocratie, aucune hostilité de classe.“

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 169. Originál: „Au total, race solide, forte, prolifique, morale, qui fourmira d'excellens matériaux pour une société libre et prospère.“

¹¹⁰ *Du Danube a l'Adriatique II: Les Races*. In: RDDM, Paris 1889, sv. 93, s. 324. Originál: „Son inconstance éclate dans la manière de traiter les affaires orientales. A l'égard de ces populations, elle a passé par toutes les phases de la curiosité, de l'intérêt, de l'enthousiasme et même de l'indifférence.“

shrnuje náš vlastní výzkum, ve kterém se nám tyto proměny evropského zájmu o region potvrzují. Je zde ale na místě zdůraznit, že autor nehovoří konkrétně o Bulharech, nýbrž o slovanských národech balkánského poloostrova obecně. I přesto je však namístě několik jeho myšlenek uvést, protože Bulhaři k tomuto obyvatelstvu bezesporu patří.

Celkový postoj autora na region lze ilustrovat na následující citaci: „Není lepšího místa než Balkánský poloostrov pro studium rasové problematiky pod širým nebem a na procházce. Tuto zkušenost v přírodě doporučuji mužům, kteří jsou unaveni kancelářskou prací.“¹¹¹ Tato formulace může opět působit až blahosklonně. Balkánské národy nejsou pro autora partnery na evropském poli, nýbrž fenomén, který by se měl studovat. Nejzajímavějším aspektem regionu je pro autora jistě skutečnost, že i přes národnostní a historickou blízkost balkánských Slovanů mezi nimi existují četné rozbroje. Tuto skutečnost ilustruje autorův postřeh, že „Jednota jazyka obstála lépe než jednota mravů. (...) Odmítám však věřit, že jednotný jazyk je dostatečným tmelem, aby spojil kameny tak nesourodé stavby. Jazyk je společným platidlem pro výměnu myšlenek, nic víc.“¹¹² Vzhledem k četným konfliktům na území v průběhu následujícího 20. století nezbyvá než dát autorovi za pravdu. Vzájemná jazyková srozumitelnost skutečně nemůže zaručit dobré vztahy mezi národy.

Chceme-li hodnotit autorův názor na charakter místního obyvatelstva, podívejme se na následující vyjádření: „Charakter rasy? Na ten nevěřím. (...) Neuznávám právo žádné rasy monopolizovat si odvahu nebo dobročinnost. Produktem okolností? Jistě. Tito lidé se od nás nijak neliší: to jen na jisté křižovatce dějin se Východ a Západ rozvětvily různými směry.“¹¹³ Francouzskému čtenáři zde autor připomíná, že i když je historická zkušenost těchto národů diametrálně odlišná od té západoevropské, potažmo francouzské, stále se jedná o lidi z masa a kostí, kteří prožívají obdobné radosti a strasti každodenního života jako Francouzi.

Závěr článku je i přes problémy regionu nadějný. „Možná si uvědomí, že rasová identita je méně důležitá než komunita vzpomínek a neštěstí: v ten den znovu otevřou prameny skutečného bratrství.“¹¹⁴ Tak zní autorovo vzletné přání, že si národy Balkánu uvědomí svou

¹¹¹ Tamtéž, s. 334. Originál: „Il n'est pas de meilleur terrain que la péninsule des Balkans, pour étudier en plein air, et tout en se promenant, la question des races. Je recommande aux hommes fatigués du travail de cabinet ce genre d'expérience à l'air libre.“

¹¹² Tamtéž, s. 346. Originál: „L'unité de langage a mieux résisté que l'unité de mœurs. (...) Mais je me refuse à croire qu'un idiome uniforme soit un ciment suffisant pour lier ensemble les pierres d'un édifice aussi disparate. Langue est une monnaie courante qui permet d'échanger des idées, rien de plus.“

¹¹³ Tamtéž, s. 350. Originál: „Caractère de race? Je n'en crois rien. (...) J ne reconnais à aucune race le droit de monopoliser le courage ni la charité. Produit des circonstances? Certainement. Ces hommes ne sont pas faits autrement que nous: seulement, à un certain carrefour de l'histoire, l'Orient et l'Occident ont bifurqué.“

¹¹⁴ Tamtéž, s. 353. Originál: „Peut-être comprendront-ils que l'identité de race importe moins que la communauté des souvenirs et des malheurs: ce jour-là, ils auront rouvert les sources de la véritable fraternité.“

společnou minulost. Celkově lze jeho postoj k problematice označit za přívětivý a nadějný. Ve svých názorech upřednostňuje lidskost oproti rasové nevraživosti a nacionalismu, ale mohli bychom říci, že jeho vyjádření mohou na čtenáře působit až trochu naivně.

Poslední článek z 19. století je dalším dílem stejného seriálu, tudíž ani zde neznáme autora. Je politováníhodné, že tuto informaci nemáme k dispozici, jelikož uvádí zajímavé myšlenky vesměs ve prospěch balkánského obyvatelstva a bylo by jistě zajímavé vědět, jakého původu je člověk s těmito názory. Článek s titulem *Les Nations chrétiennes et la question d'Orient (Křesťanské národy a Východní otázka)* vyšel 1. listopadu 1890. I v tomto případě se jedná o esejevou práci, která problematiku dále rozšiřuje o Východní otázku, rozebírá tedy důležitost Balkánu na úrovni evropské politiky doby.

Opět připomíná, že byť by k sobě mohli mít balkánští Slované blízko, není tomu tak: „Šlechtný pocit nezávislosti, který dotáhli až k hrdinství, je nijak nesblížil. Nabídlí smutnou podívanou na bratrské národy, které se od sebe odtrhly hned po svém osvobození.“¹¹⁵ Z formulace vidíme lítost autora nad situací, vytváří o nich tedy politováníhodný obraz. Tento sentiment autor dále rozvádí i v komentáři o bulharském osudu: „Ještě dlouho po osvobození svých bratrů bude bulharský národ hledat to své. Najde ho však navzdory Evropě a navzdory svým vnitřním rozporům (...) Nesmíme zapomínat, že na začátku století nebyl poloostrov ničím jiným než rozvrácenou tvrzí: zde se bojovalo a půda, rozdupaná koňmi, je stále pokryta krví.“¹¹⁶ Tato lyrická formulace francouzského čtenáře opět vrací k soucitnému pohledu na utlačované před rokem 1878.

Co se týče autorova názoru na vyspělost balkánských států, narážíme na velmi pěkný příměr se západoevropskými státy, které taktéž vznikly až v 19. století: „Jaký rozdíl v osudu ostatních civilizovaných národů! (...) Podívejte se na Belgii, jejíž rodný list pochází z roku 1830; podívejte se na Německo a Itálii (...) Kultivovaly umění, literaturu a vědu; zabývaly se obchodem, průmyslem a správou dlouho předtím, než našly konečnou formu veřejné moci.“¹¹⁷ Oproti Belgii, Německu či Itálii se v Bulharsku a dalších balkánských státech přirozený

¹¹⁵ *Du Danube a l'Adriatique VI: Les nations chrétiennes et la question d'orient*. In: RDDM, Paris 1890, sv. 102, s. 142. Originál: „Le noble sentiment d'indépendance, qu'ils ont poussé jusqu'à l'héroïsme, ne contribue point à les rapprocher. Ils ont offert le triste spectacle de peuples frères qui se déchirent le lendemain de leur émancipation.“

¹¹⁶ Tamtéž, s. 135. Originál: „Longtemps encore après l'émancipation de ses frères, le peuple bulgare cherchera la sienne. Mais il la trouvera, malgré l'Europe et malgré ses divisions intestines. (...) Il ne faut pas oublier qu'au début du siècle, la péninsule n'est qu'une citadelle en désarroi: sur tel point, on s'est battu, et le sol, piétiné par les chevaux, est encore couvert de sang.“

¹¹⁷ Tamtéž, s. 139. Originál: „Quelle différence dans la destinée des autres nations civilisées! (...) Voyez la Belgique, dont l'acte de naissance est daté de 1830; l'Allemagne ou l'Italie (...) Ils cultivaient les arts, les lettres, les sciences; ils faisaient du commerce, de l'industrie, de l'administration, bien avant d'avoir trouvé la forme définitive des pouvoirs publics.“

ekonomický a kulturní vývoj na dlouhá staletí zastavil. Dále pak autor o západních mladých státech komentuje: „Jsou jako muži, kteří si před vstupem do politiky doplní vzdělání. S těmito národy, ještě včera otroky, na které je břemeno jejich osudu přeneseno bez přechodu, je to zcela jinak.“¹¹⁸ Jak můžeme vidět, i v případě tohoto pozitivně smýšlejícího autora se setkáváme s přirovnáním k dítěti bez vzdělání a politické průpravy. Srovnajme tento obraz s textem Charbuliezeho z roku 1876. V obou případech autoři přirovnávají balkánské národy k nevyzrálému dítěti, ale tam kde je Charbuliez kritický, působí tento neznámý autor spíše soucitně.

Dále autor připomíná, že i po dvaceti letech od rusko-turecké války zůstává Východní otázka na evropském diplomatickém poli aktuální: „Ještě se uvidí, která mocnost a která civilizace bude na obou březích Bosporu dominovat. Centrem Východní otázky bude vždy Konstantinopol.“¹¹⁹ Není bez zajímavosti, že se autor dále soustřeďuje na možná řešení nikoliv pro jednotlivé mocnosti, ale pro samotné balkánské státy. Zamýšlí se nad tím, jakým způsobem vyřešit jejich rivalitu. „Pokud je úplné spojení nemožné, co takhle balkánská konfederace? To je lákavá myšlenka.“¹²⁰ Vidíme, že autor vnímá jako dobré řešení spolupráci balkánských států formou konfederace,¹²¹ ale i přesto zůstává realistou: „Nejpravděpodobnější je, že křesťanské státy na Balkáně zůstanou svobodné.“¹²² Závěrem pak jeho osobní doporučení zní následovně: „Pokud jde o mě, rozhodně souhlasím s tím, aby tyto malé monarchie nikomu nesvěřovaly svou bezpečnost, ale aby se vyzbrojily, jak nejlépe dovedou.“¹²³ Pro francouzského čtenáře může toto přání působit jako projev důvěry, že jsou malé balkánské národy schopny se o sebe postarat. Anebo by takové dle autora alespoň měly být.

Jak vidíme, pohledy a názory francouzských autorů na Bulharsko se jistě odvíjeli od politických událostí a vývoje země, nemůžeme ale proměnu těchto názorů posuzovat pouze

¹¹⁸ Tamtéž, s. 140. „Ils ressemblent à des hommes qui achèvent leur éducation complète avant d'entrer politique. Il en est tout autrement de ces peuples, esclaves la veille, auxquels on remet sans transition la charge de leur destiné.“

¹¹⁹ Tamtéž. Originál: „Ile, il resterait encore à savoir quelle puissance et quelle civilisation domineraient sur les deux rives du Bosphore. Le centre de la question d'Orient sera toujours à Constantinople.“

¹²⁰ Tamtéž, s. 143. Originál: „Si la fusion complète est impossible, que penser d'une confédération des Balkans? C'est une idée séduisante;“

¹²¹ Balkánská federace nebo konfederace nebyla ojedinelou myšlenkou. Uvažoval nad ní už třeba bulharský spisovatel a obrozenec Ljuben Karavelov v rámci programu Bulharského revolučního ústředního výboru (viz RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 201), který si představoval Dunajskou federaci, zachovávající nezávislost jednotlivých národů. Nakonec taky v roce 1912 vzniká Balkánský svaz v rámci První balkánské války proti Turecku, který se ale vzápětí rozpadl. Dalšími pokusy pak byly po První světové válce Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, potažmo později Jugoslávie, což jsou ale už státní útvary, které s Bulharskem nemají nic společného.

¹²² Tamtéž, s. 144. Originál: „Le plus vraisemblable, c'est que les états chrétiens des Balkans resteront libres.“

¹²³ Tamtéž, s. 145. Originál: „J'approuve fort, pour ma part, ces petites monarchies ne remettre à personne le soin de leur sécurité, mais de s'armer mieux qu'elles peuvent.“

lineárně. Vzhledem k rozmanitosti příspěvků do *RDDM* je nutné brát v potaz, že různí autoři pohlíží na podobné problémy odlišnými způsoby, a proto není vždy možné posoudit, jestli se názor proměnil, protože se posunula doba nebo je to jednoduše odlišný názor jiného autora, který nám navíc ne vždy je známý.

2.2.2 Počátek 20. století

Přesuňme se nyní o šestnáct let dál. Počátek 20. století je v Bulharsku i nadále obdobím mnoha změn, podobně jako tomu bylo v poslední třetině 19. století. Sledujeme zde už ale relativně stabilní vývoj sjednoceného státu, který navíc v roce 1908 již oficiálně provolává svoji úplnou nezávislost na Osmanské říši. Všechny tři články, které budeme v této části analyzovat, jsou nejen z pera jediného autora, ale byly vydány v relativně rychlém sledu po sobě. Dva z nich, č. 5 a č. 7 se věnují problematice Východní otázky, zatímco článek č. 6 je přímo o Bulharsku. Autor textů, René Pinon (1870-1958), byl francouzským historikem a novinářem. Podobně jako předchozí autoři měl vzdělání v oboru historie a geografie. Také hojně cestoval, a to nejen na Balkán, ale i do severní Afriky. V *RDDM* vedl politickou rubriku a byl i zahraničněpolitickým redaktorem.¹²⁴

Prvním článkem, kterým se budeme zabývat, je *L'Évolution de la question d'Orient depuis le congrès de Berlin (1875-1906) (Vývoj Východní otázky od Berlínského kongresu)*. V *Revue* vyšel 15. září 1906. Jak název napovídá, jedná se o věcnější shrnutí politické situace v Evropě v daných letech, nejde tedy tolik o zamyšlení nebo esej. Autor ale velmi zdařile vystihuje, že Východní otázka je dlouholetým fenoménem, do kterého spadá celá řada jednotlivých krizí: v letech 1877-1878 Rusko-turecká válka a osvobození Bulharska, v roce 1885 sjednocení Bulharského knížectví a Východní Rumélie a Srbsko-bulharská válka, v letech 1895-1897 Arménská krize a v neposlední řadě povstání na Krétě a Řecko-turecká válka v roce 1897. Pinon výstižně definuje tři hlavní aktéry Východní otázky obecně: evropské mocnosti (tedy Anglii, Francii, Německo a Rusko), původně poddané národy na Balkáně a Osmanskou říši. Pro jednotlivé evropské mocnosti pak existují dva opačné přístupy k otázce: politika integrity, tedy celistvosti Turecka, a intervenční politika, tedy vměšování se. Tyto opačné postoje Pinon ilustruje na příkladu Anglie a Ruska: „Východní otázka se v této hrozné krizi jeví jako souboj mezi Anglií a Ruskem; obě strany bojují za to, co prohlašují za své základní zájmy: Anglie za obranu cest do Indie prostřednictvím celistvosti Turecka, Rusko za svobodu

¹²⁴ Michel CAPOT, *PINON René*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=122355#> [cit. 03.06.2024].

účin a rozšíření svého vlivu prostřednictvím osamostatnění Slovanů.“¹²⁵ Zároveň ale upozorňuje, že nově se začíná do problematiky vměšovat i Německo, které podobně jako Anglie zastává politiku integrity.¹²⁶

I když se bezpochyby pro soudobé čtenáře jedná o cenné shrnutí vývoje Východní otázky, pro analýzu obrazu Bulharska toho nenabízí mnoho. Zmiňme snad vyjádření, že „Balkánský poloostrov (...) nabízí zcela nové pole pro hospodářskou expanzi a politický vliv, kde velmoci prosazují své ambice a soupeření.“¹²⁷ Francouz tedy mohl vnímat rozvíjející se Bulharsko jako zemi možných investic. Ano, stále je z textu cítit evropský pocit nadřazenosti vůči balkánským zemím, začínáme už ale možná hovořit o ekonomických zájmech o region, nikoliv jen o zájmech humanitárních.

Pinon ve svém přehledu zmiňuje i fakt, že sjednocení Bulharska bylo pro většinu Bulharů jediným dalším cílem. Jak víme, v roce 1885 se tak skutečně stalo, byť to bylo v rozporu s ustanovením Berlínského kongresu z roku 1878. Uvádí ale, že celkově evropské „veřejné mínění, které se o smlouvy tolik nezajímalo, bylo pro sjednocení.“¹²⁸ Zmíněné názory evropské společnosti můžeme přirovnat i k přejícným náladám z roku 1876. Ještě stále můžeme mluvit o schovávavosti a blahosklonnosti vůči Bulharsku.

Pokud se v předchozím článku Pinon nevěnoval příliš Bulharsku, v následující práci to francouzskému čtenáři plně vynahradil. Text s názvem *Trente ans d'indépendance: La force bulgare (Třicet let nezávislosti: bulharská síla)* v *Revue* vyšel 15. února 1908, tedy téměř přesně třicet let od uzavření Sanstefanského míru. V témže roce v říjnu (dle juliánského kalendáře 22. září) Bulharsko vyhláší plnou nezávislost na Turecku de jure, stává se carstvím a kníže Ferdinand přijímá titul car. O těchto událostech se ale dočteme více později v článku č. 7.

V *Třiceti letech nezávislosti* autor reflektuje cestu, kterou Bulharsko od svého osvobození ušlo. Článek je strukturovaný a snaží se postupně okomentovat všechny aspekty fungování bulharského státu. Sice průmysl ještě není a nemůže v tuto chvíli být prominentní částí bulharské ekonomiky, obchod se ale s postupným budováním železnic rozvíjí, a to i přesto, že Bulhaři podle něj „Často jsou, zejména v obchodě, nepřátelští vůči všemu, co přichází zvenčí

¹²⁵ René PINON, *L'Évolution de la question d'Orient depuis le congrès de Berlin (1875-1906)*. In: RDDM, Paris 1906, sv. 35, s. 292. Originál: „La question d'Orient, dans cette crise redoutable, apparaît bien comme un duel entre l'Angleterre et la Russie; l'une et l'autre combat pour ce qu'elle proclame être ses intérêts essentiels : l'Angleterre pour la défense des routes de l'Inde par l'intégrité de la Turquie, la Russie pour la liberté des détroits et l'extension de son influence par l'affranchissement des Slaves“

¹²⁶ Tamtéž, s. 315.

¹²⁷ Tamtéž, s. 279. Originál: „La péninsule des Balkans (...) offrent un champ tout neuf d'expansion économique et d'influence politique, que les grandes puissances portent leurs ambitions et leurs rivalités.“

¹²⁸ Tamtéž, s. 302. Originál: „L'opinion publique, peu soucieuse des traités, se prononçait en faveur de l'union.“

(...) Tento sklon k exkluzivizmu je pochopitelný u národa, který se teprve nedávno zbavil cizího jha, ale není již slučitelný se stavem prosperity, pokroku a síly, kterého Bulharsko nyní dosáhlo“¹²⁹ Z citace můžeme vnímat obdiv nad pokrokem Bulharska, byť je ještě stále omezeno mentalitou svého obyvatelstva.

Dle Pinona spočívá síla Bulharska v jeho zemědělství. Vidíme zde ale již posun od původně negativně zabarvených popisů primitivní zemědělské společnosti, které jsme sledovali v encyklopedických heslech. Naopak, při popisu překročení hranice z Turecka do Bulharska se autor vyjádřil následovně: „Tady máme dojem, že se nám dýchá volněji, že jsme se vrátili do Evropy, do západní a křesťanské civilizace.“¹³⁰ A tento již evropský stát „je venkovská demokracie, země drobných zemědělců.“¹³¹ Bulharské zemědělství, a především vlastnictví půdy, se totiž po roce 1878 značně proměnilo. Turečtí velkostatkáři masově odcházeli do Turecka a uvolněnou půdu skupovali sami rolníci, kteří ji obdělávali a vznikla tím pádem početná vrstva pracujících rolníků, kteří byli zároveň majiteli. Srovnajme opět s industriálním vývojem Francie, který naopak vedl ke vzniku dělnické třídy a dělnických hnutí. V Bulharsku toto třídní napětí tak velkou roli nehrálo, což je aspekt bulharské společnosti, který ve svém článku komentuje již Laveleye v roce 1885, tedy před dvaceti třemi lety, s podobnou dávkou obdivu.

Zároveň ale Pinon upozorňuje, že se do bulharského politického života začíná dostávat mladá generace, která nezažila boje o nezávislost. Bez zajímavosti jistě není autorovo srovnání této skutečnosti se zkušeností z Francie: „Muži, kteří se narodili za zvuku děl osvobození, jsou nyní třicetiletí; vstupují do politického života: je to nový živel, neznámá. Co z nich bude, nikdo nedokáže předpovědět; můžeme však předvídat, že se budou lišit od svých starších kolegů stejně, jako se ve Francii liší ti, kteří prožili rok 1870, od těch, kteří o něm jen slyšeli.“¹³² Autor si tedy netroufá předvídat politickou budoucnost země, byť je celkový tón článku velice nadějný.

¹²⁹ René PINON, *Trente ans d'indépendance: La force bulgare*. In: RDDM, Paris 1908, sv. 43, s. 854. Originál: „Ils sont souvent, surtout en affaires, hostiles à tout ce qui vient du dehors (...) Cette tendance à l'exclusivisme s'explique chez un peuple qui vient seulement de secouer le joug étranger, mais elle n'est plus compatible avec l'état de prospérité, de progrès et de force où est aujourd'hui parvenue la Bulgarie.“

¹³⁰ Tamtéž, s. 827. Originál: „Ici, on a l'impression de respirer plus librement, d'être rentré en Europe, dans la civilisation occidentale et chrétienne.“

¹³¹ Tamtéž, s. 844. Originál: „La Bulgarie est une démocratie rurale, un pays de petit propriétaire.“

¹³² Tamtéž, s. 826. Originál: „Les hommes nés au bruit du canon de la délivrance ont maintenant trente ans; ils entrent dans la vie politique: c'est un élément nouveau, une inconnue. Ce qu'ils seront, nul ne saurait le prédire; mais on peut prévoir qu'ils différeront de leurs aînés comme, en France, ceux qui ont vécu 1870 se distinguent de ceux qui en ont seulement entendu le récit.“

Bulharské úspěchy na mezinárodním diplomatickém poli pak autor připisuje především bulharskému knížeti Ferdinandovi: „S neúnavnou trpělivostí cestoval po celé Evropě, dával svá spojení a rodinné vazby do služeb své země a snažil se vyvést Bulharsko z izolace, odvrátit ho od čistě balkánských záležitostí a od vnitřních sporů, na které by bezvýsledně vynaložilo své síly.“¹³³ Monarcha sice není ztělesněním svého lidu, i na tomto příkladě však můžeme vidět pochvalný postoj francouzského autora ke snahám mladého státu.

Všeobecný tón textu je velice přátelský a přející, skoro až hrdý, což můžeme na závěr ilustrovat přáním ze samého úvodu článku: „Byli bychom rádi, kdyby tyto řádky (...) přispěly k tomu, aby se Bulhaři stali ve Francii známějšími, aby tam byli více milováni a aby se mezi oběma národy upevnila pouta sympatií, která žádná vážná rozdílnost zájmů nemůže oslabit.“¹³⁴ Čtete zde velmi milá slova a je tedy až nešťastné, že za pouhých šest let stanou Francie a Bulharsko na opačných stranách světového konfliktu. Jak jsme již řekli, celkové vyznění článku je sice pochvalné a pozitivní, není však naivní. Autor opakovaně upozorňuje na možné generační konflikty s přístupem mladých do politiky a fakt, že Východní otázka stále představuje mezinárodní riziko.

O pouhých deset měsíců později se potvrdilo Pinonovo varování, že je region stále nestabilní. Poslední článek z počátku 20. století, který budeme rozebírat, *L'Europe et la crise balkanique (Evropa a balkánská krize)* vychází 15. prosince 1908 a reaguje na dva zásadní incidenty, které vyvolaly novou balkánskou krizi: prohlášení nezávislosti Bulharska a následná rakouská anexe Bosny a Hercegoviny.

Vyhlášení úplné bulharské nezávislosti je problematické ze dvou hlavních důvodů. Za prvé, podobně jako sjednocení s Východní Rumélií v roce 1885, byl tento akt v rozporu s usnesením Berlínského kongresu a za druhé, prohlášení Ferdinanda carem vadilo Rusku, které si tento titul nárokovalo jako jediné.¹³⁵

Rozhodně je na místě zmínit, jakým způsobem autor prezentuje postoj Francie k balkánským státům: „Francie má také tradice sympatií ke slovanským státům na Balkáně, na

¹³³ Tamtéž, s. 836. Originál: „Avec une patience inlassable, il parcourut l'Europe; mettant au service de son pays ses alliances et ses relations de famille, il chercha à tirer la Bulgarie de son isolement, à la distraire des affaires purement balkaniques et des querelles intestines où elle aurait usé ses forces sans profit.“

¹³⁴ Tamtéž, s. 827. Originál: „Nous serions heureux si ces lignes (...) qu'elles contribuassent, en faisant mieux connaître les Bulgares en France, à les y faire aimer davantage et à resserrer, entre les deux nations, des liens de sympathie qu'aucune divergence grave d'intérêts ne risquerait d'affaiblir.“

¹³⁵ V bulharském jazyce a historii neexistuje pojem *král*, respektive jeho synonymem je právě slovo *car*, jak se také nazývali bulharští panovníci ve středověku. Na tuto tradici také Bulharsko v roce 1908 navazuje. Oproti tomu Rusko tento titul rovná s titulem císařským a nárokuje si tím návaznost na císaře Byzantské říše. Z jejich pohledu tak *car* může být jen jeden.

keré nemůže zapomenout; její demokratické zásady a historie ji zavazují, aby nezavírala oči před stížnostmi národností, které k ní vzhlízejí jako k zemi osvobozující revoluce.“¹³⁶ Vzletná slova opět vykreslují obraz již mnohokrát zmiňovaných politováníhodných utlačovaných národů, zatímco Francii staví na piedestal ctností.

Zajímavé ale je, že Pinonův text není pouhou kritikou nebo výčtem událostí. Autor naopak vybízí i k řešení problému dříve, než by přerostl ve větší konflikt. Jako nutnost vnímá co nejrychlejší svolání evropské konference. Jak by taková konference měla podle Pinona vypadat? „Především musíme doufat, že se nebudou opakovat zavrženíhodné chyby Berlínského kongresu, že na konferenci budou vyslyšeny malé státy, kterých se to týká, a že se nebude rozhodovat o jejich vlastních zájmech bez nich. Je na Francii, aby takovou spravedlivou věc hájila.“¹³⁷ Opakovaně tady autor vyzdvihuje roli Francie coby ochránkyně slabších, což může působit až nepatříčně, vzhledem k tomu, že Francie má své vlastní politické a imperialistické zahraniční zájmy. Zároveň je nutné podotknout, že v textech Pinona se poprvé objevuje důvěra ve schopnost balkánských států, a tedy i Bulharska, samostatně rozhodovat o svých zájmech.

Podobně jako tomu bylo u článku č. 4 *Les Nations chrétiennes et la question d'Orient* neznámého autora se i zde objevuje myšlenka balkánské konfederace jako možné řešení místních sporů. Vidíme, že úvahy o možných řešeních balkánských problémů se opakovaly u mnoha autorů a myslitelů, a to jak bulharských, tak zahraničních. Zároveň se postoj Pinona k Bulharsku zdá být i nadále pozitivní a přející: „Evropa prokáže spravedlnost energickému, pracovitému a statečnému lidu tím, že posvěti jeho nezávislost a uzná královskou korunu jeho panovníkovi.“¹³⁸ Z daných slov cítíme respekt i uznání, které se za pouhých dalších šest let může drasticky změnit. Závěrem jen dodejme stručné a jasné přání Pinona, jak by měla vypadat nová evropská politika vůči Balkánu: „První uplatnění by mělo být následující: balkánské záležitosti by řešily balkánské země.“¹³⁹ Dozajista noblesní myšlenka, ale dnes bohužel víme, že vzhledem k mocenskému významu regionu je nerealizovatelná.

¹³⁶ René PINON, *L'Europe et la crise balkanique*. In: RDDM, Paris 1908, sv. 48, s. 891. Originál: „Vis-à-vis des Etats slaves du Balkan, la France a aussi des traditions de sympathie qu'elle ne peut pas oublier; ses principes démocratiques et son histoire l'obligent à ne pas rester sourde aux plaintes des nationalités qui se tournent vers elle comme vers le pays de la Révolution émancipatrice.“

¹³⁷ Tamtéž, s. 892. Originál: „Et d'abord, il faut espérer que l'on ne suivra pas les détestables errements du Congrès de Berlin, que les petits États intéressés seront entendus à la Conférence, et que l'on ne décidera pas, sans eux, de leurs propres intérêts. Il appartient à la France de défendre une cause si juste.“

¹³⁸ Tamtéž, s. 894. Originál: „L'Europe rendra justice à un peuple énergique, travailleur et brave en sanctionnant son indépendance et en reconnaissant la couronne royale à son souverain.“

¹³⁹ Tamtéž. Originál: „La première application devrait en être celle-ci : les affaires des Balkans seraient traitées par les pays balkaniques.“

2.2.3 Od vypuknutí první světové války

Posledním obdobím, ze kterého budeme analyzovat texty, je vlastně jediný rok, a sice r. 1916. Mohlo by být na škodu, že jsme nenalezli články o Bulharsku z let 1912 a 1913, z dob První a Druhé balkánské války, kdyby následující práce nebyly retrospektivní. Podobně jako se Pinon v článku č. 6 ohlíží za bulharskými úspěchy, ohlíží se autor těchto textů za bulharskými chybami. Všechny tři články vyšly v průběhu třetího válečného roku spadají pod jeden seriál s názvem *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915* (*Bulharská sebevražda: kolem jedné koruny – poznámky a vzpomínky. 1878-1915*). Již dle názvu můžeme vyvodit, že snaha článků bude zmapovat vývoj Bulharska a způsob, jakým se dostalo na stranu opačnou Dohodě.

Autorem textů je Ernest Daudet (1837-1921), starší, méně známý bratr francouzského spisovatele Alphonse Daudeta. Zpočátku se coby nejstarší syn věnoval obchodu, ale časem se také stal spisovatelem. Zároveň pracoval jako tajemník ve francouzském senátu, takže měl jistě blízko k politickým otázkám a tématům. Napsal celou řadu knih a přispíval do mnoha periodik, mezi nimi i do *Revue*.¹⁴⁰

Svou práci Daudet rozdělil chronologicky. První díl, vydán 1 října 1916, nese název *I. Le congrès de Berlin et la Bulgarie sous le prince Alexandre (I. Berlínský kongres a Bulharsko za vlády knížete Alexandra)*, tudíž se bude věnovat období osmi let od roku 1878 do roku 1886. Tento první díl připomíná francouzským čtenářům především okolnosti San Stefana a Berlínu až do abdikace Alexandra a počátku regentské vlády Stambolova. Daudet ve své práci hodnotí především jednotlivé bulharské panovníky, i když zmiňuje i charakter samotných Bulharů. Například upozorňuje, že kníže Alexandr, byl ve své nové vlasti cizincem: „Abychom pochopili jeho situaci v této zemi, kde pro něj bylo vše nové, musíme si nejprve připomenout minulost bulharského národa, minulost slávy i ponížení, velikosti i úpadku, nadvlády i poroby.“¹⁴¹ Daudet zde přiznává, že Bulharsko zažilo slavná i nešťastná období, což francouzskému čtenáři dokresluje obraz komplikovaného osudu země. Hodnotící tón textu pak můžeme zaznamenat také hned v úvodu článku, ze kterého vyplývá, že Bulharsko autor vnímá jako nevděčné: „Od té doby, za vlády dvou panovníků, z nichž druhý je stále na trůnu, se o Bulharsku hodně mluví.

¹⁴⁰ Christiane DEMEULENAERE-DOUYÈRE, *DAUDET Ernest dit Maufors*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=117194> [cit. 03.06.2024].

¹⁴¹ Ernest DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – I. le congrès de Berlin et la Bulgarie sous le prince Alexandre*. In: RDDM, Paris 1916, sv. 35 s. 584. Originál: „Pour se rendre compte de sa situation dans ce pays où tout était nouveau pour lui, il faut d'abord se rappeler le passé du peuple bulgare, passé de gloire et d'humiliation, de grandeur et de décadence, de domination et de servitude.“

Pod vlivem svého krále Ferdinanda Koburského se přidalo do současné války proti spojencům, od nichž dřív získávalo jen to dobré.“¹⁴² Daudet připomíná, že Bulharsko bylo dlouho středem pozornosti v kontextu Východní otázky a nyní se obrátilo proti svým bývalým spojencům.

Mnohem zajímavější kritiku ale představuje autorovo nastínění základního problému Bulharska: „Národ, který žil dlouho zbaven svobody, aniž by přestal živit nadějí, že mu bude svoboda navracena, chápe jen pomalu, jakmile ji znovu získá, cenu a nutnost materiální a morální kázně, která přikazuje podřídit se zákonům a bez níž se žádný národ neobejde, chce-li prosperovat.“¹⁴³ Autor zde v podstatě říká, že Bulhaři postrádají disciplínu, aby se jim mohlo dařit. Nevylučuje sice, že je to dané jejich poněkud nešťastnou minulostí, nijak je tím ale neomlouvá.

Kromě značně negativního postoje k Bulharsku jako takovému se u Daudeta objevuje i změna vyjadřování, oproti předešlým autorům. Uveďme jeden příklad za všechny, týkající se mírové smlouvy z Bukurešti z roku 1886 po válce se Srbskem. Daudet píše, že „Jediným přínosem bylo, že nikdo nezpochybňoval jejich vlastnictví Rumélie a Turecko samo souhlasilo s tím, že jim poskytne vládu nad anektovanou provincií.“¹⁴⁴ Ještě před osmi lety Pinon píše o všeobecné podpoře veřejnosti sjednocení, nehledě na mezinárodní smlouvy. Nyní autor mluví o Východní Rumélii ne jako o právoplatné součásti Bulharska, ale jako o nezákonně anektované turecké provincii. Jasně zde vidíme posun od obdivných a přejících textů z konce 19. století a začátku 20. století, byť jsou zde často popisovány stejné události.

Druhý díl Daudetovy práce nese jednoduchý podtitul *II. Stamboulof et Ferdinand de Cobourg (Stambolov a Ferdinand Koburský)*. I zde vidíme, že se bude autor věnovat hlavám státu. Nejdříve můžeme vidět jeho názor na Stambolova, který sice není názorem na Bulharsko jako takové, i tak je ale zajímavé sledovat, jak bulharského diktátora srovnal s jinými státníky: „Když se chopil moci, našel Bulharsko v takovém rozvratu, že by ho z něj nevytáhl ani génus Richelieu nebo nemilosrdná vůle Cromwella. Neměl však ani vysokou kulturu prvního, ani jeho

¹⁴² Tamtéž, s. 570-571. Originál: „Depuis cette époque et sous le règne de deux souverains dont le second occupe encore le trône, la Bulgarie a beaucoup fait parler d'elle. Sous l'influence de son roi, Ferdinand de Cobourg, elle a pris parti dans la guerre actuelle contre les alliés de qui elle n'avait reçu que des bienfaits.“

¹⁴³ Tamtéž, s. 584. Originál: „Une nation qui a vécu longtemps privée de liberté, sans jamais cesser de nourrir que la liberté lui sera rendue, est lente à comprendre, après l'avoir recouvrée, le prix et la nécessité de la discipline matérielle et morale, qui commande la soumission aux lois et dont aucun peuple ne peut se passer s'il veut prospérer.“

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 599. Originál: „Le seul gain qu'ils en retirent, c'est que personne ne leur conteste plus la possession de la Roumélie, et que la Turquie elle-même consent à leur octroyer le gouvernement de la province annexée.“

znalosti Evropy, ani jeho pružnost, ani pokryteckou obratnost a mazanost druhého.“¹⁴⁵ Daudet dále komentuje, že západoevropské státy prostřednictvím svých diplomatů nabádaly Stambolova, aby byl umírněnější a shovívavější.¹⁴⁶ Premiér Stambolov ale po roce 1886 skutečně čelil problémům v zemi, především protože evropské mocnosti neuznávaly nového knížete Ferdinanda a od Bulharska se tím odklonilo i Rusko a Stambolov tak cítil potřebu tvrdého režimu, který by opět nastolil řád.¹⁴⁷ Není bez zajímavosti, že v předchozích článcích se autoři o politické situaci v Bulharsku a Stambolovově režimu takto negativně nevyjadřují. Zdá se, že válečné skutečnosti roku 1916 posunuly názory francouzských autorů kritičtějším směrem. Daudet se kritiky nebojí: „Země rozvrácená frakcemi, obyvatelstvo bez zkušeností s politikou, stádo ovcí, hračka několika mužů, kteří soupeří o moc ve jménu nejasných a zmatených doktrín, jejichž cílem je udržovat materiální a morální nepořádek. (...) tato země, neustále ohrožovaná cizím vměšováním, je rozdělená na několik stran, aniž by se některá z nich mohla pochlubit tím, že má většinu, nebo dokonce moc překonat anarchii.“¹⁴⁸ „Stádo ovcí, obyvatelstvo bez zkušeností.“ Vzpomeňme Pinona a jeho vyjádření o Bulharsku coby o „energickém, pracovitém a statečném lidu“ v článku z roku 1908. Za osm let nastal ve vytváření obrazu Bulharska zcela zásadní posun.

Co se týče knížete Ferdinanda, Daudet zdůrazňuje jeho mocenské ambice: „Nestačilo však dobýt korunu, nyní bylo třeba si ji udržet, nejen udržet, ale přidat k ní nové klenoty. Možná se těšil na den, kdy ji bude moci proměnit v císařský diadém.“¹⁴⁹ Tyto ambice autor dále rozvádí v následujícím článku.

Posledním Daudetovým příspěvkem z roku 1916 a také posledním příspěvkem v našem výčtu je třetí díl seriálu s názvem *Le tsar des bulgares – la rupture avec l'entente (Car Bulharů – rozchod s Dohodou)*. Tato závěrečná práce se věnuje především Ferdinandovi, coby hlavnímu

¹⁴⁵ Ernest DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – II. Stamboulof et Ferdinand de Cobourg*. In: RDDM, Paris 1916, sv. 36, s. 119. Originál: „Quand il s'était emparé du pouvoir, il avait trouvé la Bulgarie dans un état de désorganisation tel que, pour l'en tirer, ce n'eût pas été trop du génie d'un Richelieu ou de l'implacable volonté d'un Cromwell. Mais il ne possédait ni la haute culture de l'un, ni sa connaissance de l'Europe, ni sa souplesse et pas davantage l'hypocrite habileté et l'esprit de ruse de l'autre.“

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 121.

¹⁴⁷ GLENNY, *The Balkans*, s. 190.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 128. Originál: „Un pays déchiré par les factions, une population sans expérience de la politique, composée de moutons de Panurge, jouet de quelques hommes, qui se disputent le pouvoir au nom de doctrines vagues et confuses faites pour entretenir le désordre matériel et moral. (...) ce pays, toujours menacé par l'ingérence étrangère, divisé en plusieurs partis sans qu'aucun d'eux puisse se flatter de posséder une majorité, ni même le pouvoir de vaincre l'anarchie.“

¹⁴⁹ DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – II. Stamboulof et Ferdinand de Cobourg*, s. 128. Originál: „Mais ce n'était pas tout d'avoir conquis une couronne, il fallait maintenant la conserver, non seulement la conserver, mais y ajouter de nouveaux fleurons. Peut-être appelait-il le jour où il pourrait la transformer en un diadème impérial.“

aktérovi bulharské zahraniční politiky. Daudet zde nastínil s notnou dávkou hořkosti, jak se tento panovník rozešel s Dohodou, a tím i umístil svou zemi na stranu Centrálních mocností.

Nejprve autor líčí postupné upevňování moci knížete Ferdinanda, kterému dodalo odvahy především oznámení narození nástupníka trůnu Borise.¹⁵⁰ Díky němu si také Ferdinand usmířil Rusko, jelikož slíbil, že svého syna nechá pokřtít v pravoslavné církvi, nikoliv v katolické. Posílení moci knížete znamenalo pro premiéra Stambolova oslabení jeho vlastní moci. Nakonec podal roku 1894 demisi a zanedlouho poté na něj byl v Sofii spáchán atentát. Rychlík i Glenny se shodují, že šlo o akci makedonských teroristů.¹⁵¹ Daudet zde ale naznačuje, že nevylučuje roli v atentátu samotného Ferdinanda a usuzuje z toho negativní pohled na charakter Bulharů obecně: „Dějiny dlouhého období, během něhož měl Ferdinand Koburský vládnout sám, byly od samého počátku poznamenány krvavou stránkou. Ačkoli toto děsivé drama již bylo vylíčeno, na vše se tak rychle zapomíná, že bude užitečné připomenout zde podrobnosti, které podtrhují jeho hrůznost a vrhají zlověstné světlo na bulharské zvyky.“¹⁵² Zajímavé je, že i přesto, že se v předchozím článku autor nevyjadřoval o Stambolovovi příliš lichotivě, zde se nebojí přiznat, že i když vládnul pevnou rukou, jeho zásluhy o vlast jsou nepopíratelné a uznává jeho přínos Bulharsku.¹⁵³

Článek dále reflektuje tři nejzásadnější momenty Ferdinandovy vlády: již zmíněné smíření se s Ruskem roku 1896, prohlášení úplné nezávislosti roku 1908 a vznik Balkánského svazu roku 1912 a následné Balkánské války. Celkově vyznívá pohled na Ferdinanda jako na ambiciózního bezohledného člověka, což autor naznačil i v předchozím článku. Uvažme například Daudetovo hodnocení Ferdinandova přístupu k Balkánskému svazu: „Je však zřejmé, že král Ferdinand se při vytváření Balkánského svazu řídil především zájmy své dynastie a chtěl ji udržet pouze pod podmínkou, že ji bude ovládat a řídit.“¹⁵⁴ Jak dnes víme, toto spojení balkánských států proti Turecku nemělo dlouhého trvání a rozpadlo se hned následujícího roku, kdy bývalí spojenci zaútočili na Bulharsko. Výstižné je Daudetovo shrnutí dopadů této

¹⁵⁰ Ernest DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – III. le tsar des bulgares – la rupture avec l'entente*. In: RDDM, Paris 1916, sv. 36, s. 565.

¹⁵¹ RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 252. GLENNY, *The Balkans*, s. 190.

¹⁵² Ernest DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – III. le tsar des bulgares – la rupture avec l'entente*, s. 567. Originál: „L'histoire de la longue période durant laquelle Ferdinand de Cobourg allait gouverner seul s'assombrissait, dès ses débuts, d'une page de sang. Bien que ce drame effroyable ait été déjà raconté, tout s'oublie si vite qu'on trouvera bon que je rappelle ici les détails qui en soulignent l'horreur et répandent sur les mœurs bulgares une lumière sinistre.“

¹⁵³ Tamtéž, s. 567.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 581. Originál: „Or, il est de toute évidence qu'en créant l'Union balkanique, le roi Ferdinand s'était surtout inspiré de l'intérêt de sa dynastie et ne maintiendrait l'alliance qu'à la condition de la dominer et de la diriger.“

Druhé balkánské války: „Bulharsko vinou svého krále během několika dní přišlo o plody svých předchozích výbojů. Bylo napadeno všemi svými sousedy, z konfliktu, který rozpoutalo, vyšlo zdrcené a muselo se podřídit vítězům. Navíc si Ferdinand touto téměř zločinnou agresí zneprátelil Evropu, odcizil si své přátele a ze svých dřívějších spojenců udělal nelítostné nepřátele.“¹⁵⁵ Autor zde jasně odsuzuje agresi Ferdinanda, kterou považuje za zásadní chybu Bulharska, která dle něj nakonec vedla k neštěstí První světové války.

Srovnajme tento negativní pohled na bulharského cara s vyjádřením René Pinona, který ho naopak chválil za jeho přínos Bulharsku na poli mezinárodních vztahů. Možná se opět nabízí otázka, jestli posun ve vyjadřování o Bulharsku je skutečně na základě plynutí času a politických okolností, anebo se jedná jednoduše o odlišné názory dvou mužů, které by byly odlišné, i kdyby byly napsány v témže roce.

Na závěr se autor zaměřuje na neštěstí rozchodu Ferdinanda s Francií, vlastní jeho matky, dcery Ludvíka Filipa, posledního francouzského krále. Zajímavé je následující vyjádření Daudeta v reakci na Ferdinandovo údajné rozloučení s francouzským diplomatem v Bulharsku po svém připojení se k Centrálním mocnostem: „Za těchto podmínek tento vnuk Ludvíka Filipa, syn Klementiny Orleánské, dobrovolně a zbytečně přerušil vztahy s Francií, nedbaje ani zájmů svého království a své dynastie, s jediným cílem pomstít se svým bývalým spojencům, poté co se jí vždy snažil přesvědčit, že má navždy zajištěnu jeho lásku a věrnost. Nezdá se, že se prohlášením, že už ji nikdy neuvidí, přiznal ke svým nesčetným lžím, ke své dlouhé přetvářce a vyřkl své vlastní odsouzení?“¹⁵⁶ Srovnajme tento popis rozchodu s Francií s Pinonovým článkem č. 6, kde autor věří, že Bulharsku a Francii nemůže nic zamezit v dobrých vztazích. Očividně se Pinon mýlil, ale je otázkou, jestli chyby popisované Daudetem byly skutečně sebevraždou Bulharska, jak nabízí název, nebo je to spíše sebevražda Ferdinandova. Kvůli jeho ambicím stanulo Bulharsko na straně Centrálních mocností v nejkrvavějším válečném konfliktu té doby, aspoň tedy takto vnímá problematiku Ernest Daudet.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 588. Originál: „La Bulgarie, par la faute de son roi, perdait en quelques jours le fruit de ses conquêtes antérieures. Envahie par tous ses voisins, elle sortait écrasée du conflit qu'elle avait déchaîné et devait subir la loi des vainqueurs. En outre, par cette agression quasi criminelle, Ferdinand venait de se rendre odieux à l'Europe, de s'aliéner ses amis et de transformer ses alliés d'hier en ennemis impitoyables.“

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 600. Originál: „C'est en ces termes que ce petit-fils de Louis-Philippe, ce fils de Clémentine d'Orléans, brisait volontairement, sans nécessité pour lui, au mépris même de l'intérêt de son royaume et de sa dynastie, dans l'unique dessein de se venger de ses anciens alliés, ses relations avec la France, après s'être toujours efforcé de lui faire croire qu'elle était assurée k jamais de son amour et de sa fidélité. Ne semble-t-il pas qu'en déclarant qu'il ne la reverrait pas, il avouait ses innombrables mensonges, sa longue duplicité et prononçait lui-même sa condamnation?“

Na těchto deseti příkladech jsme viděli, že proměna obrazu Bulharska v *Revue des deux mondes* je rozsáhlým procesem ovlivněným jak politickými událostmi, tak i individuálními názory autorů. V časopisu se objevovaly různé typy článků, jako byly kritická zamyšlení a reakce na politické události v případě Charbuliezeho, cestopisné příspěvky od Laveleyeho, věcnější shrnutí politické situace či hodnotící eseje, a to pozitivního zaměření od Pinona i negativního od Daudeta. Tato škála formátů a žánrů přesně odpovídá zaměření samotného periodika, takže můžeme uvažovat, že vytvořený obraz Bulharska je dostatečně komplexní. Francouzští autoři reflektovali významné politické události, od Rusko-turecké války a Berlínského kongresu, přes sjednocení Bulharského knížectví a Východní Rumélie až po Balkánské války a vstup Bulharska do První světové války. Zároveň byla problematika Bulharska často zasazována do širšího kontextu Východní otázky. Obraz Bulharska se bezpochyby v průběhu let měnil, nemůžeme však s jistotou říct, že tomu tak bylo pouze díky změnám na evropské politické scéně. Odlišní autoři měli odlišné názory a je tedy možné, že proměna sledovaného obrazu byla dána jejich osobními postoji k problematice. V každém případě ale můžeme říct, že autoři přinášeli různorodé perspektivy, které dohromady vytvářely pestrý a dynamický obraz země v očích francouzského publika.

Závěr

Bakalářská práce si kladla za cíl prozkoumat obraz Bulharska ve francouzské publicistice a jeho vývoj v období od obnovení bulharského státu po začátek první světové války. Dané časové zařazení bylo zvoleno, jelikož tato balkánská země prochází v této době mnoha výraznými změnami a předpokládali jsme, že se tyto změny projeví i na textech a názorech francouzských autorů. Zároveň jsme předpokládali, že problematika Bulharska je v kontextu mezinárodní evropské politiky a tzv. Východní otázky v poslední třetině 19. a na začátku 20. století aktuálním tématem. Oba tyto předpoklady se nám potvrdily.

V první kapitole jsme se nejdříve stručně ohlédlí za historií obou zemí v období od poloviny 19. století do začátku první světové války. Pro lepší chápání později zkoumaných textů jsme připomněli vývoj Bulharska od turecké provincie, přes jeho boj o nezávislost, rusko-tureckou válku a budování nového státu, až po jeho účast na konfliktech začátku 20. století. Zároveň jsme nastínili i příběh Francie, která v průběhu 19. století prošla hned několika revolucemi a změnami státního uspořádání. Dále jsme prostor věnovali prozkoumání francouzsko-bulharských vztahů v dosavadní historiografii, které v českém diskurzu prakticky úplně chybí. Ani v literatuře francouzské a bulharské se však nenabízí ucelená publikace, která by se této vzájemnosti věnovala, a proto jsme zpracovali přehled jednotlivých prací, které se věnují dílčím problémům spadajícím pod toto téma.

K analýze jsme primárně zvolili francouzské periodikum *Revue des deux mondes*, které svým zaměřením na francouzskou i zahraniční politiku a kulturu slibovalo tematické zastoupení článků o Bulharsku. Pramennou základnu jsme pak rozšířili o encyklopedická hesla, kterým jsme věnovali jeden oddíl, i přes to, že nespádají do publicistického žánru. Důvodem bylo, že encyklopedie coby nositelky všeobecného vzdělání se mohly do velké míry podílet na utváření obrazu druhého.

V případě studia encyklopedických hesel jsme došli k závěru, že se pohled na Bulharsko značně změnil i přesto, že je zde hodnotící aspekt potlačený, vzhledem k typu textu a jeho účelu. Vybrány byly tři encyklopedické řady: osvícenská *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel* z 18. století, *Velký všeobecný slovník 19. století* z let 1866-1876 a nakonec *Velká encyklopedie: racionální soupis vědy, literatury a umění* vycházející mezi lety 1886 až 1902. Pozornost jsme věnovali heslům *Balkán a Bulharsko*, v případě osvícenské *Encyklopedie* pak bylo nahlédnuto i k heslu *Turecko*, jelikož Bulharsko v 18. století je jen velice stručně popsáno coby turecká provincie.

Analýza příslušných hesel z vybraných dobových encyklopedií ukázala, že se postupem času jimi načrtnutý obraz Bulharska značně změnil. Tato změna nastala nejen snahou pozdějších encyklopedií zaznamenat a zpřístupnit co největší množství vědomostí, ale i proměnou Bulharska z provincie na mladý samostatný stát. Díky tomu Velký všeobecný slovník i Velká encyklopedie nabízejí francouzskému čtenáři mnohem podrobnější zprávu o Bulharsku a jeho realitách, než tomu bylo u Encyklopedie z 18. století. Na základě popisů bulharského obyvatelstva v jednotlivých heslech jsme mohli usoudit, jaký obraz balkánské země to pro Francouze vytváří.

V případě *Encyklopedie* jsme si museli vystačit s popisy života křesťanských poddaných v hesle *Turecko*, jelikož, jak již bylo řečeno, přímo o Bulharech *Encyklopedie* nehovoří. Zároveň je na místě připomenout, že heslo Balkán v této staré práci chybí úplně, jelikož v 18. století tento termín ještě v podstatě neexistuje. V hesle o Turecku se dozvídáme, že „útrapy a práce“ jsou pro otroky a pro křesťanské rolníky a všeobecný útlak poddaných je daný vůlí vládnoucích. Na základě tohoto věcného popisu můžeme usuzovat, že Francouz mohl ke křesťanskému, a tedy i k bulharskému, obyvatelstvu Osmanské říše pociťovat lítost či soucit.

U následující řady, *Velkého všeobecného slovníku 19. století*, se nám již o Bulharsku nabízí poněkud podrobnější příspěvek. Balkán se zde již jako termín objevuje, ačkoliv pouze coby stejnojmenné pohoří. I když díl s příslušnými hesly vychází v roce 1867, tedy jedenáct let před obnovením bulharského státu, už se mu autoři věnují více, stále však jen jako národu poddanému Osmanské říši. Objevují se zde už popisy charakteru Bulharů, nemusíme tedy již spoléhat na popisy balkánské křesťanstva obecně. Bulhar je zde vykreslován jako klidný a mírumilovný křesťan vyznačující se svou pohostinností. Francouzský čtenář jej proto snad mohl vnímat už s menší lítostí, ještě stále však blahosklonně.

Poslední a nejrozsáhlejší sledovaný příspěvek z *Velké encyklopedie* vyšel v roce 1888, tedy nejen po obnovení bulharského státu v roce 1878, ale i po sjednocení jeho dvou částí v roce 1885. Zároveň je tato encyklopedická řada nejambicióznější, proto nám nabídla velmi podrobný soupis informací o Bulharsku své doby. I přes zmiňované úspěchy Bulharska coby státu je však Bulhar stále popisován jako vstřícný a pohostinný člověk, ale také jako člověk jednoduchý, a to i přesto, že je bulharské obyvatelstvo hodnoceno jako jedno z nejvzdělanějších na balkánském poloostrově. Zároveň můžeme konstatovat, že na konci 80. let 19. století je Balkán již chápán nejen jako pohoří, ale také jako významný evropský region.

Na rozdíl od popisu encyklopedických hesel byla následná část výzkumu podstatně rozmanitější. Zatímco hesla, byť se měnila, měla jasnou strukturu a účel zpřístupnění informací, příspěvky v *RDDM* jsou již z podstaty daleko různorodější. Pramenná základna je pak velice rozsáhlá, jelikož *Revue* vycházela co čtrnáct dní, a tudíž bylo nutné prohledat za dané období obsahy přes 900 výtisků uspořádaných do 200 svazků. Právě metodou sondy jsme pak ke studiu vybrali deset článků, které se zabývaly buď přímo Bulharskem, anebo problematikou východní Evropy obecněji. Na tomto reprezentativním výběru jsme pak dále ilustrovali obraz Bulharska vytvářeném na stránkách tohoto francouzského časopisu.

Dalším rozdílem oproti encyklopediím je skutečnost, že u příspěvků do *Revue* je důležitější uvážit, kdo byli jejich autoři. Všichni přispěvatelé zkoumaných textů byli muži vzdělanými v oblasti historie, ne vždy francouzského původu, někdy šlo o diplomaty, ale vždy o cestovatele, což je logickým předpokladem pro jejich zájem o dění v zahraničí. Tam ale jejich podobnost končí, protože mají odlišné názory, což je ale na stránkách tisku jako je *RDDM* naprosto přijatelné, ne-li přímo žádoucí. Samotné žánry jednotlivých článků se pak také značně lišily, nalezneme mezi nimi nejen cestopisné příspěvky, ale i shrnující texty o historii, eseje či kritiky politického dění. Vybrané články jsme uspořádali chronologicky do třech období: od 70. let do konce 19. století, počátek 20. století a pak od vypuknutí první světové války.

Do období od 70. let do konce 19. století jsme zařadili čtyři příspěvky, konkrétně jeden kritický komentář na soudobou politickou situaci v roce 1876, cestopisný článek a dvě úvahy o problémech obyvatelstva balkánského poloostrova. Z těchto textů se pak zdá, že Francouz mohl Bulharsko zpočátku vnímat sice jako utlačovaný národ, ale i jako národ nepřipravený na samostatnou státnost. Zároveň se ale v článcích objevují i pozitivní a nadějně názory na Bulharsko, obdivující jeho předpoklady pro svobodnou a prosperující společnost. Jeden z autorů období pak zase připomíná, že i když je historie Balkánu odlišná od západoevropské, stále jsou jeho obyvatelé především jen obyčejnými lidmi.

Následující tři články období počátku 20. století pak nabízí ještě stále pozitivní náhled na Bulharsko a optimistické vyhlídky na řešení krizí východu. Jejich autor o něm zde již mluví jako o plnohodnotné evropské zemi a vyjadřuje své naděje, že vztahy mezi Francií a Bulharskem nemůže nikdy nic zpřetrhat. Naděje, které jen o několik let později překazí první světová válka. Francouz se zde mohl dozvědět už daleko víc o realitách Bulharska a představit si zem, budoucí statečně svou státnost, obchod a vzdělávání.

Do posledního období po vypuknutí první světové války jsme zařadili tři články, které jsou součástí jediné práce na pokračování. V ní se autor ohlíží za chybami Bulharska na cestě od obnovení státu k první světové válce. Zde se již objevuje daleko kritičtější a negativnější postoj vůči Bulharsku, vůči jeho náročné politické situaci a jeho panovníkům, který je ovšem vzhledem k zuřícímu válečnému konfliktu naprosto pochopitelný.

Obecně nemůžeme s jistotou říct, jestli je načrtnutá proměna obrazu Bulharska v *Revue* výsledkem politických proměn země ve sledovaných obdobích nebo odlišných názorů jednotlivých autorů. Jisté ale je, že je to právě rozmanitost pohledů, která nám nabízí pestrou mozaiku Bulharska optikou francouzské publicistiky.

Komplikace při výzkumu francouzsko-bulharských vztahů, resp. jejich vzájemného chápání *druhého*, je, jak jsme mohli vidět, velice široká pramenná základna. Je proto nutné volit metodu sondy a na základě tohoto výzkumu dělat závěry o dané problematice. Dalším logickým omezením může být jazyková vybavenost, jelikož dostupné prameny i sekundární literatura jsou k dispozici prakticky jen v bulharském a francouzském jazyce.

Zmíněné velké množství materiálů zároveň nabízí rozsáhlé možnosti navazujícího výzkumu francouzsko-bulharských vztahů v 19. a 20. století. Pěknou navazující studií by mohlo být zaměření se na obraz Bulharů ve francouzských cestopisech, jelikož se v dané době jednalo o velice oblíbené žánr, což se nám ostatně ukázalo i v našem výzkumu. Jen jako příklad jich můžeme ke studiu navrhnout hned několik: *En Bulgarie 1877-1878: Ploiesti – Matchine – Sistova – Tirnova – Kezanlyk: Souvenirs de Guerre et de Voyage* od Dicka de Lonlaye z roku 1883, *En Bulgarie et en Roumélie: Mai-Juin 1884* z pera Eumène Queillé z roku 1885 či *La Turquie inconnu: Roumenie – Bulgarie – Macédoine – Albanie* od Leona Hugonneta z roku 1886. V neposlední řadě se pak nabízí možnost opačného pohledu, a sice studium obrazu Francie v publicistice bulharské. V každém případě může předkládaná práce posloužit jako odrazový můstek k následnému výzkumu, a nakonec by mohla i obecněji přispět k pochopení procesu vytváření obrazu druhého.

Použitá literatura

Prameny

Encyklopedická hesla

BALKANS. In: La grande encyclopédie : inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts (dále La grande encyclopédie), XV. Paris 1888, s. 138-143.

BALKANS. In: Le grand dictionnaire universel du XIXème siècle, II, Paris 1867, s. 110.

BULGARIE (la petite). In: Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers (dále Encyclopédie), II, Paris 1751, s. 462.

BULGARIE. In: La grande encyclopédie, VIII, Paris 1889, s. 400-406.

BULGARIE. In: Le grand dictionnaire universel du XIXème siècle, II, Paris 1867, s. 1399.

TURQUIE. In: Encyclopédie, XVI, Paris 1765, s. 755-759.

Publicistické články

Ernest DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – I. le congrès de Berlin et la Bulgarie sous le prince Alexandre*. In: Revue des deux mondes (dále RDDM), Paris 1916, sv. 35, s. 570-602.

Ernest DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – II. Stamboulof et Ferdinand de Cobourg*. In: RDDM, Paris 1916, sv. 36, s. 109-145.

Ernest DAUDET, *Le suicide bulgare: autour d'une couronne – notes et souvenirs. 1878-1915 – III. le tsar des bulgares – la rupture avec l'entente*. In: RDDM, Paris 1916, sv. 36, s. 565-601.

Du Danube a l'Adriatique II: Les Races. In: RDDM, Paris 1889, sv. 93, s. 324-354.

Du Danube a l'Adriatique VI: Les nations chrétiennes et la question d'orient. In: RDDM, Paris 1890, sv. 102, s. 123-146.

Emile de LAVELEYE, *En deçà et au-delà du Danube V: De Belgrade à Sofia. La Bulgarie actuelle*. In: RDDM, Paris 1885, sv. 72, s. 144-174.

René PINON, *L'Europe et la crise balkanique*. In: RDDM, Paris 1908, sv. 48, s. 863-895.

René PINON, *L'Évolution de la question d'Orient depuis le congrès de Berlin (1875-1906)*. In: RDDM, Paris 1906, sv. 35, s. 278-317.

René PINON, *Trente ans d'indépendance: La force bulgare*. In: RDDM, Paris 1908, sv. 43, s. 825-860.

Revue des deux mondes, Paris 1829, sv. 1, s. 1.

G. VELBERT, *M. Gladstone et la question bulgare*. In: RDDM, Paris 1876, sv. 17, s. 695-706.

Sekundární literatura

Georges CASTELLAN, *La Révolution française et son impact en Europe du Sud-Est*. In: *Études balkaniques*, Sofia 1990, č. 1, s. 16-22.

Rumen DASKALOV, *Meždu iztoka i zapada: bálgarski kulturni dilemi*, Sofija 1998.

Marc FERRO – Milena LENDEROVÁ, *Dějiny Francie*, Praha 2006.

Nikolaj GENČEV, *Francija v bálgarskoto duhovno vāzraždane*, Sofija 1979.

Misha GLENNY, *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers 1804-2012*, Toronto 2012.

Pavla HORSKÁ, *Češi a Němci 19. století v "Revue des deux mondes"*. In: *Český časopis historický*, Praha 1997, č. 1, s. 37-54.

Jaroslav KUDRNA a kol., *Dějiny Francie*, Praha 1988.

Paul LAMBERT, *LAVELEYE (Émile-Louis-Victor de)*. In: *Biographie nationale*, Bruxelles 1967, sv. 34, sloupec 528.

LAMIRAULT (Henri). In: *La grande encyclopédie*, XXI, Paris 1895, s. 836.

Marija Atanasova MATEEVA, *Istorija na diplomatičeskite otnošenija na Bālgarija*, Sofija 2005.

Svetla MOUSSAKOVA, *Le miroir identitaire: histoire de la construction culturelle de l'Europe transferts et politiques culturels en Bulgarie*, Paris 2007.

Ivan ROUSSEV, *Le consul français : un intermédiaire de la modernisation occidentale dans les Balkans au XIXe siècle*. In: *Études Balkaniques*, Sofia 2017, č. 1, s. 93-110.

Jan RYCHLÍK a kol, *Dějiny Bulharska*, Praha 2016.

Ivan TANČEV, *Bālgarskata dāřžava i učenieto na bālgari v čužbina 1879-1892*, Sofia 1994.

Raia ZAĪMOVA, *Le français en Bulgarie dans le contexte de la politique culturelle de la France aux XIXe et XXe siècles*. In: *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, Paris 2007, č. 38/39, s. 149-156.

Internetové zdroje

Michel CAPOT, *PINON René*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=122355#> [cit. 03.06.2024].

Henri DANESI, *LÉGER Louis Paul Marie*. Online. in: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z <https://cths.fr/an/savant.php?id=111400> [cit. 10.06.2024].

Sébastien DELMAS, *Histoire des relations franco-bulgares*. Online. In: Ambassade de France en Bulgarie. 2011. Dostupné z: <https://bg.ambafrance.org/Histoire-des-relations-bilaterales-franco-bulgares>. [cit. 22.02.2024].

Christiane DEMEULENAERE-DOUYÈRE, *DAUDET Ernest dit Maufors*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=117194> [cit. 03.06.2024].

Denis Diderot. Online. In: Larousse en ligne. Dostupné z: https://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Denis_Diderot/116453 [cit. 10.06.2024].

Diane DOSSO a kol., *DREYFUS Camille Ferdinand*. Online. in: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=105848#> [cit. 10.06.2024].

Martine FRANÇOIS a kol., *ALEMBERT Jean LE ROND d'*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=57#> [cit. 10.06.2024].

Martine FRANÇOIS a kol., *BERTHELOT Pierre Eugène Marcellin*. Online. in: *Comité des travaux historiques et scientifiques*. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=868#> [cit. 10.06.2024].

Martine FRANÇOIS, *CHERBULIEZ Charles Victor dit G. Valbert*. Online. In: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=109369> [cit. 03.06.2024].

Martine FRANÇOIS, *TROUESSART Édouard Louis*. Online. in: *Comité des travaux historiques et scientifiques*. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=100537#> [cit. 10.06.2024].

Diana IGNATOVA, *Bălgaro-belgijski otnošenija kraja na XIX. i načaloto na XX. vek*.

Online. In: Evropa 2001. Dostupné z: http://www.euro2001.net/index.shtml?page=statia&file=issues/6_2002/stat_6br4.html [cit. 03.06.2024].

Istorija. Online. In: Nacionalna chudožestvena akademija. Dostupné z:

<https://www.nha.bg/bg/stranica/istoriy> [cit. 29.05.2024].

L'histoire de la Revue des Deux Mondes. Online. In: Revue des deux mondes. Dostupné z: <https://www.revuedesdeuxmondes.fr/qui-sommes-nous/>. [cit. 25.05.2024].

Pierre Larousse. Online. In: Larousse en ligne. Dostupné z:

https://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Pierre_Larousse/128889 [cit. 10.06.2024].

Stela RAYTCHEVA – Gilles ROUET, *Le partage culturel au service du développement à l'international de la „culture française“ Le cas des Instituts français et des Alliances françaises en France, en Bulgarie et aux États-Unis*. Online. In: *Communication*, 2016, č. 34/1. Dostupné z: <http://journals.openedition.org/communication/6659> [cit. 26.02.2024].

Florence TESSIER, *MAURY Paul Jean Baptiste dit Pablo MAURY*. Online. in: Comité des travaux historiques et scientifiques. Dostupné z: <https://cths.fr/an/savant.php?id=108008> [cit. 10.06.2024].